

ERDÉLY IPARA A XVIII-İK SZÁZAD VÉGÉN.

Irta: K. KARLOVSZKY ENDRE.

„A magyar gyár- és kézműipar 1771—74-ben“ czim alatt szintén e szemle hasábjain nemrégiben ¹ volt szerencsém közölni egy cikket, melynek ez a mostani kiegészítője akar lenni. Magyarországon tudva-levőleg 1771-ben rendelte el Mária-Terézia királynő, hogy a megyék és városok jelentést tegyenek afelől: miféle gyár- és kézműipari áruk? minő mennyiségben? milyen árban? mennyi idő alatt készülnek náluk, s e jelentések 1771—74-ig érkeztek be a m. kir. Helytartótanácsához. Erdélyből csak 21 évvel később 1792-ben kérték be a megfelelő, bár, — mint látni fogjuk, — a kisebb kézműipart figyelmen kívül hagyó jelentéseket, s azok az 1792—93 év folyamán gyűltek föl az erdélyi főkormányshéknél. Eme, most az Országos Levéltár erdélyi főkormányshéki osztályában őrzött jelentésekből illetőleg a kamara- és kereskedelemügyi országgyűlési rendszeres bizottságnak ugyanezen időtájt készült munkalataiból szedtem cikkeim adatait, melyek főképen a gyáriparra vonatkoznak, erre fektetvén a jelentések a fősúlyt.

A megelőző időkből kevés a hivatalos nyoma az erdélyi gyáriparnak. 1771-ből van ugyan egy királyi rendelet ², mely megtiltja azt, hogy jövőben a legfelsőbb engedelem előleges kikérése nélkül gyárak felállíttassanak, de ez inkább az osztrák örökös tartományokra vonatkozott, ahol a gyári ipar már tényleg virágzott, s hatálya csak mellesleg terjesztetett ki Erdélyre is. Az 1776. ápr. 11-dikén kelt királyi rendelet ³ pedig megtiltja az ő Felsege szolgálatában álló összes tanácsosoknak és többi hivatalnokoknak, hogy ezentul bárminemű magán vagy állami bérletet vállaljanak, kereskedelmi társaságokban vagy gyárakban részesedjenek, csakis annyit engedvén meg, hogy a birtokos tisztviselők saját földjükön állíthatnak fel jobbágyaik könnyebb megélhetése céljából gyárakat. De ennek a rendeletnek a kibocsátását sem az erdélyi viszonyok tették

¹ 1896. évi 1. szám. Külön lenyomatban is.

² 369/1771 fkszéki szám.

³ 2060/1776 fkszéki szám.

szükségessé, mert nincs nyoma annak, — ámbár az említett rendelet megparancsolja, — hogy erdélyi dicasterium valamely tisztviselőjét, mint ipart üzőt, följelentette volna az udvarnál.

A már említett 1792-diki, az ipari jelentéseket bekívánó udvari rendelet sem Erdély ötletéből kelt. Ebben az évben az osztrák császári udvari kamara vetette föl az eszmét, hogy szükséges lenne megbízható kimutatásokat készíteni az osztrák örökös tartományok kereskedelméről és iparáról, s evégből egy körrendelet tervezetét terjesztette I. Ferencz császár és király elé, ki ugy az eszmét, mint a tervezetét helyeselvén, s helybenhagyván, megparancsolta, hogy hasonló kimutatások Erdélyről is készítendőek. Az uralkodó parancsát, s a körrendelet tervezetét az 1792. év jun. 2-dikán ¹ kelt udvari rendelet közölte az erdélyi udvari kancelláriával, ez pedig meglehetősen gyorsasággal jun. 20-dikán továbbította az erdélyi főkörmányszékhez, mely szintén nem halogatván a dolgot, már jul. 10-dikén szétküldte körrendeletét az erdélyi hatóságokhoz.

Sem az erdélyi udvari kancellária, sem a főkörmányszék nem tettek, s alig is tehettek egyebet, mint azt, hogy az előbbi az osztrák udvari kamara készítette vele német nyelven közölt körrendelet tervezetét latinra fordítsa, az utóbbi pedig ezt a latin fordítást magyarul adja vissza. Csak az a baj, hogy ebben az össze-vissza fordításban éppen az eredeti tervezet alapeszméjét forgatták ki a maga valóságából, s ez okozza azt, — amint később ki fog tűnni, — hogy a beérkezett jelentések a kézmű-iparról vagy egyáltalán nem, vagy csak a legfelületesebben emlékeznek meg.

A legjobban kitűnik ez akkor, ha az eredeti tervezetnek lehetőleg hű fordítása mellé odaállítjuk a főkörmányszék körrendeletének szövegét.

Az eredeti tervezet így szól:

„Az örökös tartományokban már tényleg létező gyárak és kézműipartelepek (manufacturák), melyek ugy az annyira népes iparüző, valamint az általános összefüggésnél fogva a többi osztályokat is eltartják, a nyilvános állami közigazgatás lehető legnagyobb figyelmére méltók“.

„Evégből ő királyi Felsége megparancsolni méltóztatott, hogy mindaz, ami a honi gyárak és kézműipartelepek előmozdítására és javára szolgálhat, bőségesen megfontoltassék, s minden ennek megtörténtével mutakozó hasznos javaslat a legfelsőbb elhatározás elé terjesztessék.“

„Valamint a közintézmények befolyása, ha az a magán iparkodást hathatósan elősegíti, s elhárítja az akadályokat, amelyeket az maga eltávolítani nem képes, üdvös és jótékony, ugy nem ritkán ártalmassá is válhatik, ha nem a kellő helyen alkalmaztatik.

¹ 2481/1792. erd. udv. kancelláriai szám.

„Ha tehát arra a gondolatra jutnánk, hogy most mindjárt javaslatokat terjeszthetünk elő a honi gyárak és kézműipartelepek előmozdítására, fejlesztésére és istápolására anélkül, hogy elébb biztosan tudnánk, milyen állapotban vannak tényleg a honi kézműipartelepek és gyárak, mi akadályozza főképen ezt vagy azt a most valósággal létező vállalatot, s mi lenne javára, az olyan merénylet volna, amely a legszomorubb következményekkel járhatna.“

„Szükséges tehát, hogy minden előtt a csakugyan meglevő gyárak és kézműipartelepek létezéséről és tényleges állapotáról, aztán készítményei fajtájáról és mennyiségéről, valamint ugy bel- mint külföldi forgalmáról pontos és megbízható előterjesztés készíttessék, mivel ezen első előismereteket, minden kereskedelmi intézetnél, amelytől szerencsés eredményt remélhetni, föl kell tételeznünk.“

„Mivel pedig ez adatokat csakis tárgyismerettel és különös figyelemmel összeállított, szorgosan megvizsgált és igazaknak talált jelentéseken, helyi nyomozásokon, itt-ott a gyárosok és kereskedők szükségesnek mutakozó kihallgatásán alapuló ugynevezett kereskedelmi és ipari kimutatásokból lehet meríteni; azért a főkormányzásoknak meghagyatik, hogy a szükséges intézkedéseket tegye, s gondja legyen rá, hogy ez által a következő körülmények és adatok földeríttessenek, s az alább következő rendben pontonként, s külön fejezetekben felsorol-tassanak.“

a) „Minő fajtájú olyan áruk *készíttetnek*, (erzeugt werden) amelyek vagy a belföldi vagy a külföldi forgalomban a kereskedés valamely ágát képezik?

b) „Az ország melyik részén történik a készítés, s az körülbelöl minő térfogatu és kiterjedésü?

c) „Vajjon a készítés a belföldi fogyasztást kielégíti-e vagy sem, vagy vajjon valami és körülbelöl minő mennyiség vitetik ki belöle külföldre és hová?“

d) „Végre eme vagy ama cikk minőségét tekintve mi lenne még kívánatos, állanak-e, és minő akadályok a tökéletesítés utjában, s miképen hárihatók el azok?“

e) „Mi kívánatos ugy egyes gyárak és kézműipartelepek, mint általában a gyáros és iparos osztály nagyobb föllendülése szempontjából, s minő eszközökkel érhető el az?“

„*Hogy itt nem minden legkisebb részletre, minden egyes mesterre és szövöszékre kiterjeszkedő táblázatos munkálat a cél, hanem az, hogy az említett lényeges körülmények kinyomozásával megbízható okajlatolt átnézest szeresztessék a belföldi készítmények és azok értéke felöl; az önként következik abból a célzathöl, amelyből ezek a jelentések bekívántatnak:*

hogy t. i. egyrészt a főkormányzéseknek a tartomány gyári és kézműipari osztályának állapotáról és előmeneteléről biztos áttekintése legyen, másrészt pedig, hogy itt a központban, ahonnan az összes tartományok kereskedelme legfelsőbb vezetésének kiindulnia kell, a szükséges adatok kézügyben legyenek.“

„Mivel pedig ez még nem elég, hanem szükséges, hogy ugy az illető tartományi, mint ez az udvari hivatal is folyvást és szakadatlanul tudomást szerezzen a gyárak és a kézműipari osztályban előforduló mindazon lényeges változásokról, amelyeket az idő és a körülmények előidéznek; azért a főkormányzések komolyan gondoskodják afelől, hogy az előbbi utmutatás nyomán készítendő kereskedelmi és ipari kimutatás folyton nyilvántartassék, s abban minden időnként előforduló lényeges változás, minő például: új gyár és kézműipartelep felállítása, egy már meglévőnek jelentékeny megnagyobbítása, megkisebbitése, vagy megszűnése és a többi följegyeztessék, a potlások pedig minden év végével ide bejelentessenek.

„Ezen annyira szükséges, s tekintettel arra a haszonra, amit belőle huzni lehet majd, oly fontos kereskedelmi és ipari kimutatás betérjesztésére (a czimnek) 6 havi időt tűzünk ugyan ki, egyuttal azonban nem kételkedünk abban, hogy (a czimnek) gondja lesz arra, hogy, ha lehetséges, ezt a megbízatást még eme hat hónapi idő leforgása előtt teljesítse. Bécs. 1799. Jun. 2.“

Az erdélyi udvari kancellária és a főkormányzések hivatalos retor-táin keresztül szűrve, a tervezet aztán a következő magyar nyelvű körrendelet alakjában került az erdélyi törvényhatóságok keze közé.¹

„Az idezárt királyi rendelés² mássából megérthetik Kegyelmetek, mire czélozzon Felsőleges Urunknak ujonnan kinyilatkoztatott jótévő szándéka: hogy tudniillik ezen, a természettől bőven megáldott hazában a népnek szorgalmatossága arra ébresztessék, hogy a természet jovaival élni, annak mint a növények, mint az állatok, s mint pedig az érczek neméből származó és származható hasznait megismerni, azokat élelmének szaporítására fordítani, s ez által gazdagságát, boldogságát, sokaságát és a hazának belső erősségét öregbíteni ügyekezzenek. Mivel pedig eztet főképpen a *fabrikák*, azaz mesterséges alkotványok, és a *manufakturák* az az kézi mivek által lehet elérni, ugyan ezeknek előmozdítása a jelenvaló felsőleges intézésnek tárgya, hogy ezek által sokak foglalatoshassanak, s élelmeket szerezhessék; az ezekben mivelendő porté-

¹ 4677/792. erd. fkszéki szám.

² A 2481/792. erd. udv. kancelláriai szám. Az osztrák kamarának főntebb olvasható tervezetét kísérő rendelet, mely egyszerűen, és röviden hangsúlyozza a kimutatás elkészítésének szükségét.

káknak különféle neme és jósága szaporíttassék, azoknak adása, s bevése mint az országban, s mint az országon kívül terjesztessék, és így nemcsak az a féle portékákért a pénz az országból ki ne mennyen, hanem, a mennyiben lehet más tartományokból is az országba folyjon.

„Mind ezekre egyenes, és bátorságos utat nyitni nem lehet, ha a kerületekben, s városokban jelenlévő tisztségek, és ezek által a királyi igazgatótanács mint az országban, mint a felséges udvarnál a hazabéli fabrikáknak, s manufacturáknak minden időkbén az akkori jelenvaló állapotokról bizonyos és tökéletes ismeretet nem vészen, hogy vagy a fogyatkozásokat, vagy az akadályokat általlátván, azoknak megelőzésére, és a közönséges hasznu munkának gyarapítására illendő és hathatós eszközöket találni, s azokat a feltett czélra igazítani ügyekezhezzék.

„Erre nézve, hogy ezen fontos és hasznos dolognak kezdete is mindjárt jó lábra álljon és egyenes utba igazíttassék, szükséges, hogy kegyelmetek a magok kerületekben lévő fabrikáknak és manufacturáknak mostani állapotokat szorgalmasan megvizsgálják és ezek iránt a következő pontokról ezen királyi guberniumnak a jövő Szent-Mihály havának utolsó napjáig okvetetlenül teljes tudósítást tegyenek; tudniillik:

„1. *Hány, és miféle nemei legyenek a kereskedő portékáknak, melyek abban a kerületben, mint az országban, mint az országon kívül folyó kereskedésben fennforognak?*

„2. Ezek mely, és mekkora részében a kerületnek miveltetnek?

„3. Ezen miveltt portékák elegendők-é a kerületnek belső szükségére, vagy nem? és ha azokból valami és mennyi, s hol adattatik el a hazán kívül?

„4. Mi kívántatnék még ez vagy amaz műveléseknek bővebb előmozdítására? ellenzik-é aztat valamely, és mely akadályok?

„5. Egy szóval mi kívántatnék közönségesen a fabrikáknak és manufacturáknak, és nevezetesen ennek vagy amannak nagyobb tökéletességre való vitelére? és mely eszközök volnának azon czélra alkalmasok?

Itten pedig nem értetnek az egyenként való magános mesteremberek és mesterségek; hanem a fabrikák és manufacturák nevek alatt az olyan nevezetes művelések vétetnek, melyek vagy egy alkalmas, és tehetős embernek, vagy bizonyos társaságnak igazgatása alatt folytattatnak, melyekkel az olyanok nagyobb foglalásban való kereskedést üznek, mely a közönséges igazgatásnak különös és szorgalmas vigyázását megérdemli, s megkívánja, mivel azáltal nemcsak bizonyos magános emberek, hanem a népnek nevezetes részei foglaltatnak és innen a haszon az országnak vagy nagy részeire, vagy egész testére terjed.

„Ezek lévén tehát a jelenvaló felséges rendelésnek mostani tárgyai; kegyelmeteknek tudós és bölcs általlátások, s figyelmetes szorgalmatos-

ságok hivattatik ezekre segedelemül; sőt tisztí kötelességek, s hathatóságok is arra izgattatik, hogy mint magoknak az említett dolgok iránt tökéletes ismeretet szerezni, mint pedig a királyi guberniumnak, ha hamarabb nem lehetne, a kiszabott időre telyes tudósítást tenni el ne mulassák, hogy a királyi igazgatás mint a szükségeseket, mint a lehetőségeket, akadályokat, s eszközöket előre jól általlátván, a dolognak jövőendő előmozdítására a szükséges rendeléseket megtehesse, és Felsőleges Urunknak is iránta alázatos tudósítását benyujthassa; annak utánna pedig minden fél esztendőben a kiszabandó rend szerint a dolognak állapotját megtudhassa, és mindenkor jobb és jobb karba helyeztettesse. Claudiopoli. 10. Jul. 1792.“

A két rendelet közti lényeges különbség szembeszökő. Az osztrák kamaráé azokat a czikkeket kutatja, amelyeket az illető tartomány olyan mértékben termel vagy állít elő, hogy velük kereskedést üzhet, tehát egyedül csak a belföldi termelés (mezőgazdasági és ipari) iránt érdeklődik. A fölvetett kérdés tiszta, világos, könnyű rá megfelelni, hiszen minden vidék csak ösmerheti a saját termelését. Csupán azok a kereskedelmi czikkek vehetők figyelembe, amelyeket a belföld termel; a nem onnan származó cikk figyelembe sem jöhet, ha még olyan jelentékeny mennyiségben szerepel is a kereskedésben. A főkormányzók rendelete ok nélkül kiszélesíti a kérdést, s ezzel körülbelöl megfosztja értelmétől. Ebben a rendeletben már mindazon czikkekröl van szó, amelyek a belföldi kereskedésben előfordulnak, tekintet nélkül arra; vajjon a belföldön termeltettek-é, vagy sem. Megfelelni rá nehezebb, mint az előbbire. A kívülröl behozottakkal együtt ezer meg egy árucikk fordulhat elő a kereskedésben; számbavevésük sokkal fáradságosabb utánjárást kíván. De ha meg is felelnek rá, a feleletnek kevés a haszna, mert mindenütt egyformán üt ki. Leszámítva egy két, csak szük localis piacra számítható árucikket, a kereskedésben mindenütt minden cikk előfordul, a mire az embernek szüksége van. A jelentések olyanok lesznek, mintha egymásról lennének lemásolva, csak az árucikkek mennyisége lehet különböző. A kimutatások ugy hasonlitanak majd egymáshoz, mint egyik tojás a másikhöz: Erdély kimutatásában jórészt azok a czikkek fognak előfordulni, mint p. o. Alsó-Ausztriában, holott igen nagy a különbség, ha mindkettőnél csak a belföldi termelést vesszük figyelembe.

Itt tehát ok nélkül többet, alább, szintén ok nélkül és károsan, kevesebbet követel a főkormányzók rendelete, mint az eredeti tervezet. Ott, ahol a manufactura fogalmát igyekszik megmagyarázni olyan czikornyás szóáradattal, amely csak arra való; hogy egészen megzavarja annak a kisvárosi bírónak, vagy tanácstagnak az agyvelejét, akinek majd meg kell szerkeszteni a válasz-jelentést a rendelet parancsa szerint.

Az osztrák kamara tervezete kimondja ugyan, hogy nem minden egyes mesterre, vagy szövöszékre kiterjedő, a részletekben elvesző jelentések alapján készült kimutatást kíván, de azalatt nem érti és nem értheti azt, hogy a kézműipar egyáltalán nem érdekli, hiszen „megbízható, okadatolt átnézetet“ óhajt a belföldi készítményekről, már pedig ezeknek a tulnyomó részét a kisebb kézműipar állítja elő abban a korban, amikor a gyár, s a nagy kézműipartelep még csak kivétel, a czéhbeli ipar pedig virágzik. Ha nem kívánja is meg annak a részletes kimutatását, hogy p. o. minden egyes mester, hány munkással, mennyi idő alatt mennyit, s minő árban dolgozik? az nem lehet közönyös előtte, minő ágait művelik a kézműiparnak, habár csak a czéhek is és nem az ipartelepek. A főkörmányszék rendelete ellenben, mely csak a gyárakat és a „nevezetes mivelés“-eket említi, egyenesen kizárja azt a kézműipart, amelyet meg lehet csak egyes mesteremberek, s egyenként kisebb mértékben üznek, de olyan számosan, hogy czikkeik összesége sulyosan esik a latba. Maga a rendelet hagyja meg, hogy a jelentések hiányosak legyenek; a megyének, székeknek vagy városnak elég a gyárak, s a „nevezetes mivelések“ után körültekinteni, ha olyanokat nem talál, teljes nyugalommal jelentheti, hogy semmi sincs, habár a lakosság jelentékeny része él kézműipara jövedelméből. A hivatalos nem törődésnek tág utat nyit ez a rendelet, s azt szintén a hivatalos gondatlanságnak lehet felróni, hogy a főkörmányszék intézkedései felsőbb helyen jóváhagyatnak¹ ami nem történhetik meg, ha az osztrák kamara rendeletével egybevetik.

A főkörmányszék a megyék, vidékek, székek, városok és mezővárosokon kívül a nagyszebeni és brassai görögöknek, az alvinczi és dévai bolgároknak, s a gyulafehérvári görögöknek és megküldte rendeletét. De csak a törvényhatóságok felelnek. A beérkezett jelentések, szerencsére, megmaradtak, egyik: Szász-Sebes székének kivételével, mely az idők folyamán elveszett.

Az előbbiekből következik, hogy a jelentések hiányosak; ha a kézműipar figyelmen kívül hagyatik, a törvényhatóságnak alig akad mondanivalója. Értékre nézve annyival is hátrább állanak a magyarországiak mögött, mivel, — a rendelet nem követelvén meg, — a készítmények mennyisége és ára sincsen kimutatva. Jórészt csak azért becsesek, hogy a meglevő gyárakat és ipartelepeket fölemlitik, s némi általános tájékozást adnak felőlük. Ez áll azokra a jelentésekre, amelyeknek a szerzői a főkörmányszék magyarázatából is megértették mi a manufactura. De ezeknél becsesebbek a kevésbé felvilágosodott szerzőktől valók, mert ezek sok helyütt a kisebb kézműipart is a manufactura fogalma alá

¹ 226/793 udv. kancz. 1238/793 fkszéki szám.

vonván, nem érdektelen részleteket közölnek. Nehány jelentés végre az ipart fejlesztendő módokról szólván, mellesleg annak tényleges állapotáról is szolgál adatekkel. Persze, gyér az ilyen, s a legtöbb nem egyéb, mint több-kevesebb szóval körülírása a semminek.

Legjobban kitűnik hiányosságuk, ha a magyarországiakkal hasonlítjuk össze. A szövő és fonó iparról például, mely a dolog természeténél fogva épen úgy a legelterjedtebb, mint Magyarországon, s melyről különben van tudomásunk, hogy, házi-iparként legalább, általában üzetett, mindössze öt jelentés szól: egy-egy a posztószövekről, a festőkről, a selyemszövekről, a takácsokról, s végre a kötélverőkről. A posztóvanyolók, kalaposok és süvegeselek, vászonfestők, szabók, gombkötők nem is említettnek. A bőr és szőriparnál csak a timárokról kapunk öt, s a csizmadiákról egy jelentésben pár sornyi adatot; keztücs, szijgyártó, szücs, — ha utánuk indulunk, — egy sincs az egész országban. A fémiparnál az ötvösökről, lakatosokról és késesekről egy-egy, a kovácsokról két feljegyzést találunk; aranyverő, drótkészítő, kardcsináló, rézműves, gomböntő, órás nem található — szerintük — sehol. A fa- és csontipart illetőleg egy tekintetben fölülmulják a magyarországiakat, mert két jelentésben hamuzsírforrókról is vannak adatok, de viszont a kerékgyártókról csak egyetlen jelentés tud valamit: ácsok, asztalosok, bodnások, puskaagy- és csutora-csinálók, fésűsök említésre egyáltalán nem méltatattanak. A porcellán-iparnak nincsen bennök semmi nyoma, a fazekasokról csak két város mond pár szót. Végre a papirosipar csak a papirmalmokra szorítkozik; papirfestőről és kártyacsinálóról nem tudnak semmit a jelentések, melyekből következtetve azt kellene hinnünk, hogy az erdélyi ember a múlt század végén még a legnélkülözhetlenebb iparcikkeket is importálni volt kénytelen.

*

Egyszerűen, minden szépítés nélkül jelentik, hogy náluk sem gyárak sem ipartelepek nincsenek: *Doboka* megye, *Aranyos*, *Csik*, *Maros*, *Nagy-Sink*, *Szerdahely*, és *Udvarhely* székek; *Csikszereda*, *Oláh-falu* és *Sepsi-Szt.-György* városok.

A többiek legalább jobban megadják a módját, sőt gyakran megemlítik „közönséges“ mesterembereiket is.

Alsó-Fejér megyében „se mesteremberek, se semmi olyatén mesterségek, mellyek a fennebb tisztelt rendeletnek céljával megegyezőleg fabrikák és manufacturák nevezettel nevezetethetnének, nincsenek“.

Felső-Fejér megyében „sem város, holott a kereskedés ügyileg folyhatna, sem olyas folyó vizek, mellyek az efféle kézi miveket szerencsétlenek, nem lévén — közönséges kereskedésre használható alkot-

ványok és kézi mivek nem állíttatódtak fel, ugyanezen okból hasznos folyásu felállíthatásokat sem lehet remélni“.

Közép-Szolnok megyében olyan gyárak és kézművek, „a milyenek azon tisztelt rendeletben leiratnak, teljességgel nem tanáztatnak.“

Torda megye jelentése jellemzi az akkori felfogást. Nemcsak, hogy nincs gyára és ipartelepe, de „mivel az ezekkel való kereskedés“ — a jelentés szerint — „többnyire kezdetében mindenkor több vagy kevesebb kárral vagyon öszveköttetve, ugy, hogy a miatt egy különös polgár a történhető kárnak magát bajosabban teszi ki. Azért a mi csekély vélekedésünk szerint olyanoknak felállítását alig is remélhetni addig, miglen a királyi kegyelem egy különösön arra rendelő biztosság igazgatása alatt az ország környülállásaihoz alkalmaztatva királyi költséggel nem méltóztatik elindítani“.

*Bardóc*z székben nincs város, a hol gyár vagy gyártelep lehetne. A lakosok szántás-vetésből élnek szűkösen, s ha akarnának is ipart üzni „semminemű olyas javai a helységnek nem találtnak, hogy azt abból valami haszonvétellel fenntarthatnák és folytathatnák.“

Háromszék területén „olyas fabrikák és manufacturák nincsenek, a mineműek vagy egy alkalmas tehetős embernek, vagy egy bizonyos társaságnak igazgatása alatt folytattatnának.“

Kőhalom székben csak közönséges mesteremberek vannak, gyárak és kézműipar telepek nincsenek.

Medgyes székben és városban sem gyárak sem kézművek nincsenek, csupán czéhbeli mesteremberek vannak.

Szászváros székben és városban sincsenek gyárak és kézműipar-telepek, melyek nem magániparosok, hanem társaság által igazgattnának.

Ujegyház székben gyárak és ipartelepek nincsenek, csak itt-ott laknak iparosok, kik csupán a lakosok szükségleteit elégítik ki.

Abrudbánya város bőbeszédű jelentésének rövid foglalatja az, hogy sivár és kietlen vidékén az ipar nem virágozik, s az iparcikkeket bizonyos meg nem jelölt készítmények kivételével, melyek a városban készülnek, s ott és a szomszédos helységekben adatnak el, kívülről hozzák. A lakosok bányászattal foglalkoznak, s a jelentés részletesen előadja javaslatait a bányászat jobb fellendítésére.

Bereczk városa említi, hogy ott az asszonyok üznek némi házi-ipart, — minőt, azt nem mondja, — a férfiak azonban csak fuvarozásból élnek. A jelentést a város panaszkodásra használja fel, elmondván, hogy havasok közé szorított szűk határa terméketlen, s különben is az idén (1792) mind az őszi, mind pedig tavaszi vetéseik az ártalmas egerektől kárt vallottak.

Besztercze városában csak czéhbeli mesteremberek vannak, s készítményeiket ott helyben adják el.

Hátszegen nincs sem gyár, sem kézműipartelep, csak czéhbeli mesteremberek üzik mesterségüket. A város német nyelven irván s egyuttal az adóhátrálék ügyében is tévén fölterjesztést, a főkormány-széktől dorgálást kap: 1. azért, mert különböző tárgyakat vegyít össze; 2. mert nem latin, vagy magyar nyelven ír.

Illyefalván „egyéb mesterségnek módja nem folytatik, hanem csak a földmívelésnek mestersége a szántás vetés által.

Kézdi-Vásárhelyt „a kézi mivek, mesterségek; a mennyiben a katonai szolgálat engedi, alkalmas előmenetellel folynak, s nevedeknek, de a „kiparancsolt“ gyárakból és ipartelepekből nincs semmi.

Kolozsvárt csakis magános mesteremberek üzik az ipart, s helyben és a környéken árulnak, de az iparczikkek a jelentés szerint még csak arra sem elegendők, hogy a városban és vidékén olcsóságot eszközölhetnének.

Maros-Vásárhelyt sincsenek sem gyárak, sem kézműipar-telepek, minden mesterséget csak az „egyenként való magános mesterek“ folytatnak, hanem a „fehér népek“ természetnek dohányt, s ezt annyira vitték, hogy nem csak a belső szükségletet fedezik, hanem kereskedők az egész országba, sőt az országon kívül is széthordják tőlük a dohányt.

Vizaknán semmi gyár és kézműipartelep nincs olyan, „az melyeket a tisztelt parancsolatnak értelme kíván“. Csak egyes mesterek dolgoznak, s mint a jelentés mondja a „fazekas, kerekes és csizma csinálásoknál egyebek nem folynak s azok is csak gyengén.“

Szövő- és fonó-ipar.

1. Posztószövő.

Fogaras vidékén a harisnya és zekeposztó szövését minden helységben háziiparként közönségesen üzik. Ennek az áruczikkeknek szedői vannak, kik azt mind túl az Ólton való helységebbe, mind pedig a Bánátba kiviszik. Annyira elterjedt ez az iparág, hogy a vidéken termelt gyapjút mind feldolgozzák, s igen kevés az, a mi müveletlenül a vásárra vitetik, s eképen a vidéken kívül valók által is megvásároltatik.

2. Posztó-festő.

Erzsébetvárosban a posztófestők alkalmas legények hiánya miatt nem igen dolgozhatnak.

3. Selyemszövő és festő.

Nagy-Szebenben Gallarati kapitány, az erdélyi selyemtermelési felügyelő igazgatása alatt áll egy selyem-szövet gyár, mely mindenféle divatos selyem-szöveteket: tafotát, Croisé de Tour-t, atlaszt, s azonkívül selyem fonalakat készít. A gyárat maga a kapitány állította a sajátjából, több mint 61,000 rajnai forint költséggel.

4. Takács.

Segesvárt 56 mesterből áll a takács czéh, s gyapot-vásznat készít különféle minőségűt, szélességűt és finomságűt, azonkívül musselint is. Nemcsak hogy a helyi szükségletet fődözi, hanem azelőtt, mikor a gyapot még nem volt olyan drága, körülbelül 40.000 frt áru vásznat ki is vitt a külföldre. Most azonban már félannyit sem szőnek, mert a gyapot ára nagyon felhágott, s így a vászonszövés megnehezítettet.

5. Kötélverő.

Segesvárt 28 mesterből áll a kötélverők czéhje. Spárgát, kötőféket, a sóbányákban használt köteleket stb. készít. Évente körülbelül 600 mázsa kendert dolgoz fel, s nemcsak a helyi szükségletet fedezi, hanem készítményeinek a fele részét Oláh- és Moldvaországba exportálja.

A szövő- és fonó-iparnak Erdélyben való felvirágoztatására régebben tett már intézkedéseket a kormány. Mária Terézia királynő 1768. márt. 17-dikén kelt rendeletében jutalmakat tűzött ki az olyan erdélyi iparosok számára, a kik a posztó-, vászon-, s az ugynevezett koronarázsa szövetek, továbbá a gyapju-, len-, és kenderfonatok készítésében kitűnnek. Az iparosok készítményeikből mintákat küldtek be a főkormány-székhez, mely azokat a kebelében fönnálló kereskedelmi bizottsággal megvizsgáltatta, s ennek a jelentése alapján jelölte ki a megjutalmazandókat, s terjesztette föl az uralkodó elé. Egyelőre 10 évi időtartamra állandósított ez a jutalmazás, de csak arról vannak meg az adatok, hogy 1768-tól 1770-ig néhány nagy szebeni segesvári, megyesi és kolozsmegyei iparos 50—100 frtot kapott jutalmul.¹⁾

Bőr-ipar.

1. Timár.

Fogarás vidéke exportot üz a báránybőrökkel, melyeknek szépségük miatt hire van. A Bánátba, Magyarországra, sőt Oláhországra is széthordják a kereskedők. A jelentés nem mondja, vajjon nyers, vagy kikészített báránybőröket ért-e?

¹⁾ 246, 2825, 2365 fkszéki számok 1770-ből.

Erzsébetvárosban vannak tímárok, de keveset dolgozhatnak, mert egyrészt alig van egyáltalán használható segéd, másrészt azoknak a nagy része is egyébbel foglalkozik, nem a mesterségével.

Gyergyó-Szent-Miklóson az örmények kordovánt készítenek, s azt részint helyben, részint Magyarországon Debreczenben szokták eladni. „Ugy látszik pedig” — mondja a jelentés, — „hogyan ezen helység szükségire eféle kordoványokat elegendőképpen készítenek, senki is annak készítését nem ellenzi és készíthetésében a mesterembereknek minden arra kívántató szükséges módgyok meg vagyon.”

Szamosujvárt van kordovánt készítő gyár. Fehér, fekete, vörös és sárga színű kordován készül benne olyan mennyiségben, hogy nemcsak a város szükségleteit fedezi, hanem egy része Erdély más vidékein, a másik része pedig Magyarországon, különösen Debreczenben adódik el.

Székely-Udvarhelyt „a nagy marhák bőreit érelő vagy kikészítő ugynevezett varga czéh, — mint a jelentés mondja, — igen nagy számú mivesekből áll, s oly nevezetes számú miv készíttetik, hogy jobbára minden városokra, de nevezetesebben (Gyula-Fejérvárra) az Militár Commissióhoz ebből adatik. Ezen miv folytatására a környék majd legalkalmasabb is, tudniillik igen erdős hely lévén, hamu, és cser, ezen két egynemű eszközök bő mértékben tanáltnak. Továbbá a környék a marha tartásra s szaporodásra sokkal alkalmasabb, mint egyéb oeconomicumokra.”

2. Csizmadia.

Vizakna egyedül emlékszik meg a csizmadiákról. Az övéi készítenek ugyan csizmákat, de a jelentés szerint csak gyengén.

Fém-ipar.

1. Ötvös.

Brassó városa csak maga említi jelentésében az ötvös-czéhet, de csupán létezését konstatálja.

2. Kovács és lakatos.

Udvarhely szék jelentése szerint „a kovács és lakatos vasmivek hátramaradást szenvednek és pedig azért, mert a vajdahunyadi vashámmorral való vaskereskedést más kerületek árendában tartják. Mivel pedig a környék fundamentumos törvényes jussa szerint árendát nem szenvedhet, ebből következik az, hogy a hámmoros vas nem adatván, gyakran vas nélkül van a környék, vagy igen nagy áron lehet tanálni.”

Segesvár kovácsai a szomszéd helységeket is ellátják.

3. Késes.

Segesvár ad csak tudósítást késeseiről, kik a város és a környék részére dolgoznak.

Fa-ipar.

1. Fűrészmalom.

Kolosmegye kétségeskedik: vajjon a gyalui, zentelki és valkai havasokon levő fűrészmalomokat gyáraknak lehet-e nevezni, vagy sem. Ezekből a fűrészmalombokból nemcsak Kolozsvárra visznek sok deszkát, hanem ki Magyarországra is egész Debreczenig. Csakhogy ezek az ugynevezett fabrikák már tiz esztendeig sem fognak fennállani, mint a jelentés mondja azért, „hogy a havasokon a fáknak levágásában semmi rendtartás nincsen.“

2. Hamuzsír-főző.

Krasznamegyében két hamuzsír-főző huta van a maladei és a dohi, de ezek közül az az első már alig dolgozik, mert körülötte elfogyott az erdő, s így hamut sem szerezhet. A dohi hutában, mely a megye kémeri járásában Doh helység határában fekszik, folyvást készítenek hamuzsirt, azonban a vidéken csak keveset adnak el belőle, hanem évente körülbelül 200 mázsát szállítanak Pestre. Abban, hogy több hamuzsirt főzzenek, a hamu hiánya gátolja a gyárosokat, ez a hamuhiány viszont oka a napszamosok hiányának, kik különösen esős időben azért nem szeretnek hamu-égetéssel foglalkozni, mert zápor vagy tartós eső pár havi munkájokat teheti tönkre. Így aztán legtöbbször csak hat, ritkán több napibéres munkás foglalkozik a hamu-égetéssel, nem számítva a gyár rendes embereit, kiknek a száma szintén hat.

Fogaras vidékén Felső-Kománán van hamuzsír-főző ház, de a jelentés csak annyit mond felőle, hogy csupán a birtokos szászok a napszamosok és a hamvat adók látják a hasznát, maga a vidék nem.

3. Kerékgyártó.

Vizakna említi, hogy vannak kerekesei, de rosszul megy a dolguk.

Agyag- és üveg-ipar.

1. üveg.

Fogaras vidékén három helyütt: Porumbákon¹⁾ Kercsesorán és Árpáson van egy-egy üveghuta. Az üvegek nagy részét az országban szerte-hordják, sőt Oláhországba is kiviszik. Csak az a baj, hogy maga a

¹⁾ Azonos azzal, a melyről alább Szebenszék is jelent.

vidék a napszámosokon és mesterlegényeken kívül nem sok hasznot lát belőlük, mert Kercsesoráról és Árpásról a gróf Teleki urakra, Porumbákról pedig a fiscusra és a bérlőre háramlik a haszon; ezeké lévén az üveghuták.

Kövár vidéke említést tesz jentésében egy üvegyárról, azonban megjegyzi, hogy Teleki Ádám halála óta az is elpusztult.

*Miklósvár-székb*en a gróf Kálnoki családnak van Zalán-pataka nevű birtokában egy üvegcsüre, melyet bérbe ad, s a család csak a hasznát élvezi.

*Szeben-székb*en a porumbáki kamarai uradalom tulajdonát képező felső-porumbáki erdőben van egy üveghuta, mely négyszögletű és kerek ablaküvegeket, s mindenféle üvegedényt készít zöld és fehér üvegből, évente körülbelül 8000 rajnai forint értékben. Részint Erdélyben, részint a szomszédos Moldva és Oláhországban adja el készítményeit. Az, hogy az üvegyártás nagyobb mértékben üzessék, akadályba nem ütköznék, csak az a baj, hogy *Erdélyben sok az üveghuta*, a fogyasztás pedig csekély.

2. Aggag.

Szegesvár fazekasai annyi cserépedényt készítenek, hogy a szomszéd vidékeket is ellátják velük.

Vizakna is megemlíti fazekasait, mint a kiknek gyöngén folyik a mesterségük.

Papir-ipar.

Fogaras vidékén Kercsesorán és Fogarason vannak papiros malmok. A papiros innen a jelentés szerint „az ország szomszéd részeire terjed ki a kereskedők által, mind Szebenben, Brassóban, s más körül való városokban, de ebből is a mivelők élelmén kívül Kercsesoráról a gróf Teleki uraké, Fogarasból pedig a fiscusé a haszon, ezeké lévén a papiros malmok.“

Viasz-ipar.

Erzsébetvárosban van gyertya-gyár, mely előbb megfehériti a viaszt, s aztán gyertyát önt belőle. Annyit készít, hogy nemcsak a város szükségletére elegendő, hanem szinte az egész Erdélyt ellátja.

*

Hátra van még a jelentéseknek az a része, melyben a főkormány-szék rendeletének arra a kérdő pontjára felelnek: miképen lehetne a gyár-, és kézműipar nagyobb föllandulását előmozdítani. A tulnyomó

rész a felelettel egyszerűen adós marad; sok, panaszolkodásra használja fel az alkalmat, s a meghagyást félreértvén a mezőgazdasági helyzet javítását sürgeti. A tárgynál maradók is többnyire jámbor óhajtásokat nyilvánítnak.

Fogarás vidéke például hosszasan fejtegeti, hogy lakosainak az őket terhelő különféle szolgálmányok, a megélhetés nehézsége, a kevés föld, s az általános szegénység miatt sem idejük, sem módjuk nincs az iparral való foglalkozásra. Szerinte csakis akkor lendülhetne föl az ipar és kereskedelem, ha az utak, — különösen Oláhország felé megjavíthatnának, s a mardsinai szorosnál rendes harminczad hivatal létesítenék.

Szebenszék azt hiszi, hogy ha a Moldva és Oláhországba vezető utak jobb karba hozatnának, üvegárúkkal nagyobb exportra lehetne számítani e két országban. A nagy-szebeni Gallarati-féle selyemgyár üzemének a fellendítésére pedig azt látná jónak, hogy ha a nem csupán a külföldről, hanem a monarchia többi országaiból is Erdélybe importált selyemárúkra magas vám vettetnék, de sőt azok behozatala egyenesen eltiltatnék, s ezenfelül a gyár mostani tulajdonosainak, kik anyagi bajokkal küzdenek, s emiatt a többi nagykereskedők módjára vevőiknek hitelt nem adhatnak, a kincstár néhány ezer rajnai forintot adna kölcsön mérsékelt kamatra.

Udvarhelyszék bőriparára való tekintettel azt szeretné, hogy a szarvasmarhákrol az adó levétetne, s inkább az apróbb marhára: sertésre, juhra kecskére tétetne által. „Ha a kordoványt készítő timárok“ — folytatja tovább, — „az ugynevezett szkompiaát külső országról oly nagy áron nem vennék, nagyobb számra szaporodhatnának, minthogy egyéb tekintetben semmi fogyatkozások mesterségek folytatására nézve nincsen; igen szükséges és hasznos lenne tehát, ha az ország költségén ezen *exoticum productum*¹⁾ ugy és annyi mértékben szállíttathatna bé az hazában, hogy olesodhatna is, bővülhetne is.“ A kovácsok és lakatosok érdekében, a kik a vajdahunyadi vashámorból elegendő vasat nem kaphatnak, szükséges volna, hogy a főkormányzék meghagyja a vashámornak, hogy az udvarhelyszéki kovácsok és lakatosok legalább 200 mázsa vasat kaphassanak évente.

1) Szkompia' helyesebben szkumpia oláh néve az eezetfa (*Rhus Coriariorum*) nevezetű növénynek, melyet a timárok a kordoványbőr készítésénél használnak. A kincstári és kereskedelmi országgyűlési bizottság 1795-diki munkálata említi, hogy évente körülbelül 1000 mázsát boznak be Erdélybe Törökországból, s mázsáját 5—10 frtjával fizetik. Fridvalszi János jezsuita tanár a vajdahunyadi hegyekben ilyen növényt bőséggben talált, s tenyésztését is eredményesen megkísérelte. A főkormányzék 1772-től két ízben is felszólította az erdélyi kir. kincstárt, hogy a vajdahunyadi uradalomban tegyen kísérleteket e hasznos fű termesztésével.

Erzsébetváros azt látná jónak timár és posztó-festő iparának fölvirágoztatására, hogy a főkormányshék erőszakkal kényszerítse a mestereket, kik minden egyébbe foglalkoznak, csak nem a mesterségükkel, iparuk üzésére.

Kolozsvár ugy vélekedik, hogy a városban „timár, szőcs, posztó-csináló mesterségekre nézve, ugy a len, s kenderből való szövésre, fonásra nézve lehetne jövendőben fábrikákat felállítani, „ha — mondja a jelentés, — „a szarvasmarhák és juhok bővön tenyésztetnének, a kender és lennek bővebb termesztésére s mivelésére, az emberek városunkba s vidékünkbe felserkentetnének s ösztönöztetnének, mert helységünk, s vidékünk mindegyiknek nevelésére s megtermesztésére elég alkalmas. Ezeken kívül lehetne a selyemmivelésben is fábrikákat állítani, ha a materiának, az az selyemnek megszerzésére, s a kivántató eszközökre ő Felsője költséget szolgáltatna és városunk, s vidékbeli embereink a selyemeresztő bogarakkal való bánásra megtaníthatatnának.“

Segesvár jelentése szerint a kötélverő-ipar erősebb fellendülését az gátolja, hogy a kendernek még akkor is nagy az ára, mikor jó esztendőben bőven terem, s természetesen még nagyobb rossz termés idején. A drágaság oka pedig az, hogy a szomszédos országokba, különösen pedig Oláhországba hordják ki. Ez el lenne tiltandó. Az is segítene a helyzeten, ha a czéhnek nagyszámu vagyontalan és szegény tagja a tartományi pénztárból vagy máshonnét előleget kaphatna, hogy képes legyen magát annak idején elegendő kenderrel ellátni, s így ne egykönnyen juthasson abba a helyzetbe, hogy nyers anyag hiánya miatt munkáját félbe kelljen hagynia. A takács czéhen is csak ugy lehetne segíteni, ha a főkormányshék ki tudná eszközölni, hogy Erdélyben, s különösen Segesvárt a gyapot olcsóbb legyen. Ezáltal nemcsak több ember foglalkoznék a gyapot fonásával, hanem a takácsmesterek elláthatnák magukat a szükséges mennyiségü fonállal, s a külföld számára is készíthetnének elegendő gyapot-vásznat stb. Emelné ezenfelül az iparágat, ha azok, akik egy év leforgása alatt a legtöbb és legfinomabb fonalat állították elő, megfelelő jutalmazásban részesülnének, s ha a szegény, de szorgalmas takács-mestereknek valahonnét előlegeket adnának, hogy a szükséges fonalat beszerezhessék, s mesterségüket megszakítás nélkül folytathassák. Mivel a városnak legtöbb házában fonalat készítenek, és sok család csakis ezzel keresi a kenyerét, a városnak pedig más, kenyeret adó keresetmódja a gyapot feldolgozásán kívül nincsen, nagyon sokat nyerne a város, ha állandóan olcsón kaphatná a gyapotot.

Szamosújvár kordován-készítő iparának előmenetelét attól várná, ha az erdélyi gazdák ott, ahol az országos erdőrendtartás megengedi,

a kecskék tartására és szaporítására utasíttatnának. Így nem kellene a timároknak a fehéren kikészített bőrt külső országokból venni és „sok ezer forintok az országban megmaradnának.“

A főkormányzék úgy a kereskedelmi kimutatások elkészítését megparancsoló kir. rendeletet, mint az ennek következtében hozzá beérkezett törvényhatósági jelentéseket áttette véleményezés végett ahhoz az országgyűlési bizottsághoz, melyet az 1791-diki 44-dik törvényezikk Erdély kincstári és kereskedelmi ügyeinek megvizsgálása s azok fejlesztése céljából megfelelő javaslatoknak az országgyűlés elé terjesztése végett küldött ki. Többszöri, az 1792—95. évek folyamán az udvartól a főkormányzékhez érkezett s általa a bizottsággal közölt sürgetések után, a bizottság csak 1795. jul. 5-dikén kelt jegyzőkönyvi kivonatában¹ ad érdemleges választ, utalván időközben e tárgyra vonatkozólag készült s azt egészében felölelő véleményére, mint olyanra, mely részéről minden újabb véleményadást feleslegessé tesz. A főkormányzék pedig úgy a bizottságnak ezt a nézetét, mint az említett bizottsági véleményben foglaltakat összeségükben és részleteikben elfogadván, ebben az értelemben tesz az uralkodónak jelentést 1795. aug. 19-dikén.²

Ugy a főkormányzéknek, mint a bizottságnak igazuk volt; a vélemény kimerítő, a kormány által tett minden kérdésre szabatosan megfelelő, Erdély ipari és kereskedelmi viszonyait összeségükben föl-tüntető, szorgalmas és lelkiismeretes kutatásról és megfontolásról tanuszkodó munkalat.³ Csakis ennek a segélyével kaphatunk általános képet Erdély iparáról a mult század végén s ezt a bőséges és nagybecsű adatbányát törekszem az alábbiakban lehetőleg kiaknázni, természetesen csak ipartörténeti szempontból.

Az ipar általános föllendülése — mondja a vélemény — a már meglevő iparágak fejlesztése és újak meghonosítása által történhetik. Ebből az alapelvből kiindulva, sorra veszi a már létezőket s a jelen állapotot nagy vonásokban vázolván, a fejlesztés módjára utbaigazításokat ad. Nem mellözi azokat az iparágakat, a melyek más országokban virágzanak s meghonosításuk Erdélyben lehetségesnek mutatkozik. Végre tárgyalja nemcsak az egyes iparágak, hanem az egész ipar fejlődését gátló, vagy azt előmozditható körülményeket, javaslatait úgy az akadályok elhárítására, mint a javulás előmozdítására megtévén. A ter-

¹ 4454/795. fkszéki szám.

² 4454/795. fkszéki szám.

³ „Opinio deputationis regnicolaris systematicae in cameralibus et commercialibus ordinatae circa promotionem agriculturae, manufacturarum, commercii que transylvanici deprompta. 1795.“ Az Orsz. Levéltár erd. fkszéki osztályában.

jedelmes munkálat különböző részeiben elszórt adatokat áttekinthetőbben csoportosítottam, nem követvén természetesen a véleményt az olyan részletezésekben, a melyek tárgyamtól eltértenének.

Ilyenek például azok a részletek, melyekben az ipar általános föllendítése céljából az egész czéhrendszer reformálását s az ország kereskedelmi szempontból fontos utainak jobb karba hozását sürgeti s szintugy e dolgozat keretén kívül esik a kereskedelmi viszonyok s az azok javítására célzó tervezetek ismertetése.

A vélemény általában a *czéhrendszer* megtartása mellett foglal állást s részletes czéhtörvényjavaslatot dolgoz ki. Ennek általános, az inasok felvételéről s legénynyé felszabadításáról, a mesterek jogairól s a czéhek belső szervezetéről szóló fejezeteit mellőzve, csak az egyes czéhekre vonatkozó külön intézkedési tervek közül emlitem azokat, melyek némi világot vethetnek arra, minő viszonyok között s hogyan üzhette iparát a mesterember.

Szövő- és fonóipar.

1. Posztószövő.

Minden mesternek szabadjára hagyassék, vajjon régi erdélyi módra tömöttebb, vagy a külföldi divat szerint vékonyabb posztót akar-e szőni. A közönséges posztó végje két erdélyi rőf széles és 34 rőf hosszú legyen, a könnyebb posztó pedig szélességre és hosszúságra meg-egyezzék a külföldről hozottakkal.

Å finomabb, ugynevezett rázsaposztó eladás előtt megvizsgálandó a czéh által s ha hibátlan, a czéh jegyével ellátandó. Hogy a fekete posztó tovább tartsa a színét, előbb más, p. o. kék színre festendő meg.

A szürke, ugynevezett szürposztó-végek ezentul 50 rőf helyett 34 rőf hosszúságban s $1\frac{1}{8}$ rőf szélességben készítendők.

2. Takács.

A rendesnél vékonyabb vagy vastagabb fonálból, vagy hibásan szövött vászon elkobzandó. Egyébiránt, mivel *vászonszövetekben nagy hiányt szenved az ország*, bárkinek, nem czéhbelinek is, szabad mindenféle vásznat készíteni és eladni.

3. Gombkötő.

Büntetés terhe alatt tilos szimpla selyemből készült árut dupla selyemből valóként eladni. Gombkötő munkát nem czéhbelinek csak országos vásáron szabad árulni.

4. Kötélverő.

A kendernek lakóházban szárítása, különösen télen, tűzveszélyes volta miatt erősen tilalmas.

F é m i p a r.

1. Ötvös.

Legénynek, mestere tudta nélkül aranyat, ezüstöt magánál tartani, nemes érczet és követ vásárolni, büntetés terhe alatt tilos; szintugy a mesternek is egyházi edényt beolvasztani, csavargótól nemes érczet venni stb. Kötelesek ügyelni, hogy üveg, ékkő gyanánt el ne adassék. A készítmények próbával s ha csak lehet, a gyártó nevével ellátandók; az 1788. decz. 20-diki rendelet értelmében a megrendelő kívánsága szerint 13 vagy 15 latos érczből készitendő a munka. Becsléseknél minden márka ezüsttől 4 kr.; egy aranypé debatesztékü aranyért 1/2 krt; ékkövel díszített tárgynál minden rajnai forintnyi érték után szintén 1/2 kr. díjat számíthatnak. Forgalomban lévő ezüstpénzt megaranyozni szigoruan tilos.

2. Lakatos.

Ösmeretlen ember megbizásából ajtót felnyitniok s kulcsot forma után készíteniök nem szabad.

3. Késes.

Ha áruit szokott jegyével meg nem jelöli, 3 frt büntetést fizet.

F a i p a r.

Bodnár.

Szüret idején köteles rendes lakóhelyén tartózkodni, máskülönb en akadálytalanul vándorolhat s üzheti mesterségét országszerte.

Z s i r a d é k i p a r.

Szappanfőző.

Faggyugyertyát is önthet, de a magánosok sérelme nélkül, kiknek szintén szabad ilyen gyertyát készíteni és eladni.

Az *utakra* nézve szükséges a vélemény szerint, hogy tetemes pénzüsszegü országos utépitési és föntartási alap létesitessék. Érdekes, hogy a nemességet is reáakarná birni az utépitéshez és föntartáshoz a saját érdekében való hozzájárulásra. Természetesen nem bátorodik kötelező törvény alkotását sürgetni s csak e kiváltságos rend önkéntes áldozatkészségére apellál.

A *gyárakat* illetöleg abban a nézetben van a bizottság, hogy czélszerübb, ha a koczkáztatást nem egyes ember, hanem egész társaság vállalja el, mert egyes embert az esetleges kár hamarabb elkedvetlenit s pénzereje kimerülvén, könnyebben beszünteti a gyár üzemét. Azért ajánlja, hogy az ilyen gyárak alapítására vállalkozó tár-

saságoknak minden lehető kedvezményt adjon meg a kormány, közgazgatási tekintetben csakugy, mint a vámot illetőleg, sőt pénzelőleg is adandó nekik, ha az állampénztár állapota megengedi. Mindjárt megemlítve, hogy „közgazdasági kereskedelmi társaság“ neve alatt most van alakulóban egy nagyszabású ilyen társulat nem csupán az erdélyi ipar, hanem a földmivelés és kereskedelem érdekeinek ápolására is, annak tervezetét, mely minden tekintetben csak üdvös lehet a hazára, ha megvalósíttatik, a legmelegebben pártfogolva terjeszti a Karok és Rendek elbirálása elé.

Ez a nagyon széles alapon tervezett társulat — csak mellesleg emlitve, hogy, mint tervezetében kifejti, nagy gondot fordít majd a mezőgazdaság, állattenyésztés stb. emelésére; zálogházakat, tűz-, vízkár, marhavész ellen biztosító intézetet; előlegező- és pénzváltó bankot alapít — az ipar emelésére is el akar követni minden lehetőt.

Első sorban az annyira nélkülözhetetlen vászonszövésre irányozva figyelmet, igéri, hogy a lent és kendert olyan mennyiségben fogja termelni és feldolgozni, hogy ne csak Erdély szükségletét elégítse ki — pedig most évente körülbelül 60.000 frtot fizet vásznakért az idegennek az ország — hanem kötéllal s vitorlavászonnal az Olton és Dunán a Fekete tenger vidékére jelentékeny exportot is üzhessen. E végből külön közönséges vásznat szövő gyárat állít s szövő- és fonóiskolákat alapít különböző helyeken; egyelőre megelégedvén a közönséges minőségű vászon előállításával s a finomabbakra majd csak később térvén át.

Továbbá gyapotszövő-gépeket alkalmaz, nem annyira azért, hogy a gyapotvászon- és fonál-kivitel növekedjék, mint inkább abból a czélból, hogy a *Musselin* és *Astar* nevű török vászonszöveteket itthon lehessen készíteni s Moldva- és Oláhországba importálni.

A gyapjuipar pangásán posztóványoló-kallók, festőműhelyek stb. felállításával akar segíteni, főtörekvését a gyapju árának csökkentésére fordítván.

Szintugy gondja lesz az anyag- és vasiparra, kihasználni törekedvén az Erdélyben található finomabb földnemeket s illetőleg minden követ megmozgatván a vas nagyobb mérvű termelésére. Új iparágak meghonosítását is tervezi stb. Szükségtelen azonban e terveket részletesebben ismertetni, mert azok nyomról-nyomra összeválnak a bizottság iparfejlesztő javaslataival s bizonyos, hogy vagy a bizottság tanult és sajátított el sokat a társaság terveiből; vagy — a mi valóbb színü — a társaság vette kölcsön, kedveskedésből talán, a bizottság eszméit

Új gyárak felállításának engedélyezésénél — folytatja tovább a bizottsági vélemény — tekintettel kell lenni arra is, hogy a már dolgozó

iparosok szájából ki ne vegyük a kenyeret. Ez a következő pontok szigorú megtartása által érhető el:

1. Ne adassék a gyárnak olyan szabadság, vagy kiváltság, a miből a közjónak ártó egyedáruság származhatik.

2. Megérdemlik azonban az országban új találmányokat meghonosítók, hogy a nyereséget bizonyos ideig egyedül élvezzék. Ez az idő az illető kiváltságlevelekben határozottan megjelölendő.

3. Olyan gyár, melynek készítményei az országban eddig nem állítottak elő, ne csak akadálytalanul engedélyeztessék, de létesítése minden módon elősegíttessék.

4. Ha pedig olyan gyárat akarnak felállítani, melynek készítményeit az erdélyi iparosok kisebb mennyiségben már előállítják, a közönség nagyobb fogyasztási igényeit pedig a külföldről való behozatal elégíti ki; az csak olyan feltétellel engedélyeztessék, hogy a gyárosok az illetékes hatóság előtt első sorban a helybeli mesterembereket szólítsák föl, hogy munkájukkal a gyár üzemét elősegítvén, annak nyereségében részesedjenek s csak ha velük megegyezni nem bírnának legyen szabad idegen munkásokat szerződtetniök, de csupán olyan munkabérrel, a minőt a helybelieknek megajánlottak.

E kikötések mellett bizonyos, hogy az új gyárak csak nagy hasznára lehetnek az országnak s azért fölállításukat a következő eszközökkel lesz jó elősegíteni:

1. A gyárosokat a szükséges telkek, házak vagy egyéb épületek megszerzésében úgy a főkormányzók, mint a helyhatóságok lehetőleg gyámolítsák.

2. A gyárak üzeméhez szükséges nyersanyag behozatali vámja a főkormányzók közbenjárásával a tarifában megszabott $\frac{5}{12}$ százalék legalacsonyabb díjtételre szállíttassék le.

3. A helyhatóságok minden módjukban álló eszközzel törekedjenek arra, hogy a gyár kézművest és napszámost elegendőt kapjon, természetesen illő munkabér mellett.

4. Ha a gyár kivitelű, különösen a török tartományokban, czikkeinek kiviteli vámjá szintén $\frac{5}{12}$ százalékra mérsékeltesék.

5. Magában az országban a gyártmányok eladása elé akadály sehol és semmikor ne gördíttessék.

6. Visszaélések kikerülése végett szükséges, hogy a külföld példájára, a hazai gyárak is külön meghatározott jeggyel jelöljék meg készítményeiket, de e jegyet csak a kifogástalanul készített czikkekre nyomják rá.

A *tüzelőanyag* szintén nagy hatással lehet az ipar fejlesztésére. Most csak a fát, illetőleg a belőle égetett szenet használják tüzelőnek.

A tüzelőfát illetőleg olyan helyzetben van Erdély, hogy azzal még jelentékeny exportot is üzhetne, ha a föld népe nem pusztítaná olyan oktanul az erdőt. Mivel pedig csaknem minden iparosnak elkerülhetetlen szüksége van fára, már akár tüzelésre és melegítésre, akár iparczikkei megkészíthetésére s ennél fogva a fa ára befolyással van a czikkek árára; világos, hogy a fahiány sok gyár és műhely beszűntetését, a fa drágasága pedig a czikkek árának emelkedését okozhatja. Szükséges ennél fogva az erdők föntartásával törődni, a mi az ország viszonyait tekintetbe vevő erdőtörvény alkotásával érhető el. Nagyon figyelemreméltó a véleménynek az a javaslata is, a hol a fának, illetőleg a faszénnek az iparban való pótlására a kösznet ajánlja. Ezt az ország különböző vidékein: Torda, Hunyad, Kolos megyékben és Sebes-székben lehet találni, de eddig csak a természetvizsgálók foglalkoztak vele s gyakorlatilag: tüzelésre nem használják, pedig a fenyegető fahiány indokolná, hogy — a hol csak lehet — ezt használja az ipar.

Végül a *gazdasági kiképzést* sürgeti a bizottság. Mivel az ipar föllendülése csak abban az országban remélhető, a hol az annak czéljaira szolgáló gazdasági nyerstermények bő mennyiségben s kellő minőségben állíttatnak elő, szükséges lenne odahatni, hogy az iskolamesterek, falusi papok s a földesurak gazdatisztjei ne csak elméletileg értsenek a gazdasághoz, hanem gyakorlati ismereteket is szerezzenek maguknak, hogy aztán a népet kioktathassák. Különösen oláh tanítónak vagy papnak nem szabadna olyan embert megtenni, ki ez ismeretekkel nem bír s az oláh fiatalság gazdasági tudását nem gyarapíthatja. Óhajtható volna, hogy e felsorolt egyének kitanítására gazdasági tanszék állíttatnék s az onnan kikerültek a falusi iskolákban a fiatal-ságot megtanítanák az okszerű mezei gazdálkodás szabályaira.

*

Azokat a gyári és kézműipari készítményeket, melyekre Erdélynek legnagyobb szüksége van s melyekkel eredményes ugy bel-, mint külkereskedést lehetne üzni, a következő táblázatban állítja össze a bizottság, a vámhivatalok adatai alapján, az 1785. nov. 1-től 1792. október végéig terjedő hét éves időszak középszámaint vévén bele s megjegyvezvén, hogy mivel a magyar határon a vám megszüntettetett, arról: mi hozatik be onnan s mi vitetik ki odá, nem lehet tudomást szerezni, a kimutatásban tehát csak az osztrák örökös tartományokból, vagy a külföldről való behozatal s az odavaló kivitel van kitüntetve:

		Behozatal		Kivitel	
		Rajnai forint	kr.	Rajnai forint	kr.
1	Len, kender és gyapot fonat	6663	—	41000	—
2	Cotton-vászon s egyéb gyapotáru	31388	—	21985	—
3	Len- és kender-vászon	76201	—	31611	—
4	Kötélverő áruk	—	—	25523	—
5	Különféle posztó- és gyapjuáru	89208	—	62592	—
6	Pokrócz	—	—	47621	—
7	Selyemáruk	63328	—	7828	—
8	Kalapos áruk	9000	—	13721	—
9	Gyapju fonál	—	—	—	—
10	Fonalak, vásznak, posztó- és selyem festése	—	—	—	—
11	Különféle bőrárak	—	—	—	—
12	Szjgyártó áruk	—	—	12369	—
13	Csizmadia áruk	14000	—	6744	—
14	Nyers vas	—	—	6918	—
15	Vasipari cikkek	36706	—	92399	—
16	Esztergályos áruk	2774	—	33500	—
17	Egyéb faipari cikkek	491	—	25791	—
18	Üvegárak	5258	—	15520	—
19	Értékes agyagárak	1072	—	—	—
	Közönséges agyagárak	407	—	4602	—
20	Czukur-félék	103456	—	1391	—
	Összegezés	439962	—	451115	—

Az ipar tényleges állapotáról s a fejlesztési módokról pedig ezeket mondja a bizottság:

Szövő- és fonóipar.

I. Gyapjuipar.

1. Gyapju-fonó.

A posztószövőök régen panaszkodnak a miatt, hogy gyapjufonalat sem eleget, sem méltányos áron nem kaphatnak. Ezen a bajon úgy lehetne segíteni, ha a helyi hatóságok felelősség terhe alatt fölszólíttatnának, hogy a posztószövőök kérelmére a területükön tartózkodó mindkét nembeli munkakerülő és kolduló csavargókat összefogdosztatván, bizonyos időre, méltányos munkabér mellett átadnák a posztószövőöknek gyapjufonókul való felhasználás végett. Nagyon előnyös lenne erre az iparágra az is, ha legalább a nagyobb városokban szintén az ilyen csavargó népség, s a munkát kereső, de nem kapó szegénység foglalkoztatása végett tisztességes dologházakat állítanának, s ott velük gyapjut fonatnának, úgy rendezvén be e házakat, hogy a bennük való dolgozást a nép megbélyegzőnek ne tartsa.

2. Posztó-szövő és ványoló.

A posztó az az árucikk; a melyért Erdély legtöbb pénzt fizet a külföldnek, évente körülbelől 90,000 frtot, s azért nagyon jó lenne azon igyekezni, hogy ennek a pénznek legalább egy része bent marad-

jon az országban. Örvendetes különben, hogy a durva szűrposztót már nemcsak a nép, hanem különösen a nagy-szebeni és heltai vagy nagydisznódi posztószövők olyan mennyiségben készítik, hogy nem hoznak be belőle semmit az országba, de sőt Temesvárra és Debreczenbe évente 30—40,000 frt árút visznek ki. A mi azonban a jobbfajta, festett posztót illeti, azt egyrészt az ország fogyasztási szükségletéhez viszonyítva, még nagyon keveset készítenek; mert ha vannak is itt-ott ilyen posztót szövők, készítményeik mennyisége a külföldről behozott posztóhoz mérve, számba se jöhet, másrészt pedig a minőséget illetőleg, gyarlók, mivel az itthoni posztószövők megmaradtak a régi elavult czéhszabályaikban előirt nagyon tömött szövés mellett. Posztójuk emellett természetesen mindig drágább is a külföldinél. Ezért hozta föntebb a bizottság javaslatba azt, hogy minden posztószövőnek tetszésére bizassék, milyen tömötségű és vastagságú posztót akar készíteni. Egyelőre elég lenne, hogy a Flanell és Mondon nevezetű könnyű posztón kívül, azt a fajtát készítenék elegendő mennyiségben, a melynek rőfjét most 20—40 garásával árulják. Mivel pedig a ritkább és könnyebb posztóval, a melyből a közönséges török-bugyogó és a hajósok öltözete készül, nem megvetendő exportot lehetne üzni a török tartományokba, a posztószövőket különösen az ilyenek gyártására kellene ösztökélni jutalmazásokkal és pedig úgy, hogy: a ki egy év lefolyása alatt közönséges, a német vagy török posztóval minőségre és arra nézve egészen megegyező 500 frt ára posztót készít, 50 frtot; a ki 800 frt árát, 100 frtot; a ki 1000 frt árát, 200 frtot; a ki 1200 frt árát, 300 frtot; s végre a ki 1600 frt árát, avagy még többet sző, 450 frt jutalmat kapjon a létesítendő kereskedelmi alapból. Szükséges azonban, hogy különösen a kivitelre szánt posztó szorgalmasan megvizsgáltassék, s csak a teljesen hibátlan láttassék el a szokásos czéhjeggyel. Végre a közönséges gyapju-árakra vonatkozólag, készítenek ugyan ilyeneket Szebenben és Brassóban, de nagyon keveset, ha azonban e czikkek kiviteli vámja csökkentetnék, s a nyers anyag beszerzése megkönnyítettetnék, remélhető lenne, hogy a czikkeknek úgy a mennyisége, mint a minősége megjavul.

3. Pokrócz-készítő.

Milyen hasznothajtó ágát képezhetné a pokrócz-készítés az erdélyi ipárnak, mutatják a vámkimutatások, melyek szerint már ez idő szerint is évente középszámmal 47,621 frtot kap Erdély az e fajta exportált áruk fejében. A fejlesztés módja itt is a gyapju könnyebben való megszerzhetőségének elősegítése lehetne.

4. Kalapos és süveges.

A vámkimutatások szerint Bukovinába és Törökországba évente 13—14 ezer forint ára kalapot és süveget szállít ki Erdély. Hogy ez a hasznos iparág még jobban emeltessék, itt is olyan jutalmazásokat ajánl a bizottság, mint a posztószövőknél, s ez által véli elérhető azt, hogy a finomabb kalapokért évente a külföldre kimenő 9000 frtnak legalább egy része benttartatnék az országban.

*

A gyapjuipart általában főleg az lenditheti fel, ha a juhtenyésztés, még pedig a finomabb gyapjat adó juhok tenyésztése előmozdítatik, s a posztóipar nem lesz kénytelen, mint most, törökországi gyapjut vásárolni. A míg azonban nélkülözhetlen az idegen nyers anyag, jó lenne élénk összeköttetést létesíteni a bukaresti és jassii ügynökségekkel, hogy az erdélyi kereskedő mindig tudhassa: hol, mikor, milyen áron, minő mennyiségben stb. kaphatja; ajánlatos volna továbbá a gyapju vámtételét 15, illetőleg 12 krról 3-ra leszállítani, a gyapju-kivitel pedig mindaddig eltüntetni, a míg a belföldi termelés a helybeli szükségletet meg nem haladja.

II. Vászoniipar.

1. Gyapotárúk.

A gyapot fonását főleg a Bárczaságban, Háromszék, Udvarhely és Segesvár székekben már most is annyira üzik, hogy nemcsak az ország szükségletét fedezik vele, hanem a Törökországba való kivitel még körülbelül 15.000 frt hasznot is hajt évente. Még jobban virágozának ez az iparág akkor, ha azokat az árucikkeket, a melyekbe az erdélyi fonalak Oláhországban feldolgoztatnak, itthon készítenék, s így kétszeres haszonnal exportálnák, másrészt pedig a közönségesebb gyapotárukat, melyeket most főleg az osztrák örökös tartományokból importálnak, p. o. a közönséges és közepes minőségű, németül Barchet és Pique-nek nevezett vásznat, s egyéb hasonféléket itthon szőnének; finomabb anyag feldolgozása, vagy éppen Cotton-vásznat készítő gyár felállítása annál kevésbé ajánlatos, mivel az ország igen csekély ilyen árut használ el, Magyarországot s az örökös tartományokat pedig a bécsi gyárak bőven ellátják. Ez iparág föllendülését nagyon elősegítené, ha a nyersgyapot ára, — a melynek árulására a nagyszombati és brassói görög társaságnak szinte monopóliuma van, — valamivel csökkentetnék. Ezen 1-ször szintén a bukaresti ügynökséggel, s a konstantinápolyi internunciatúrával való szorosabb összeköttetéssel lehetne segíteni,

mert e révén megtudható lenne a gyapot piaci ára Smyrnában, Konstantinápolyban, Galaczon és Bukarestben, s az említett társaság arra kényszerítették, hogy versenytársaktól féltében kevesebb nyereséggel elégedjék meg; 2-szor a gyapot behozatali vámjának, s tisztítási díjának leszállításával; s végre 3-szor, ha az osztrák örökös tartományokból eredő gyapjuárakra bizonyos, legalább 3% behozatali adó vetetnék.

2. Len- és kender-ipar.

a) Fonás.

A len- és kenderfonását az országban csaknem mindenütt üzik, s ha több lent és kendert termelnének, még jobban virágoznék ez az iparág. Csak az a baj, hogy Erdélyben orsóval fonnak, a mi természetesen lassan megy, s így a fonal ára magasabb, mint a más országokban, a hol orsóval és fonókerékkel olyan gyorsan dolgoznak, hogy ugyanazon idő alatt kétszerannyi fonalat készíthetnek. Ajánlatos lenne ennél fogva nemcsak a kender- és len kikészítésében, hanem az orsóval és fonókerékkel való bánásban is jártas fonóasszonyt szerződtetni, méltányos fizetéssel, s valami olyan vidéken, a hol a len- és kendertermelés, fonás és vászonszövés virágzik fonó-iskolát alapíttatni vele, megfelelő helyiségről és a fűtésről az illető helység gondoskodván. Ez a fonó-asszony tartoznék a jelentkező fehérszemélyeket mesterségére tökéletesen kitanítani, úgy, hogy aztán más helyeken ezeket lehessen tanítónőként alkalmazni. Így körülbelül 10 év alatt 50 ilyen egymásután felállítandó fonóiskolában legalább 15000 nőt taníthatnának ki. Az iskolák fentartására, a szükséges eszközök beszerzésére való pénz a létesítendő kereskedelmi alaphól vétetnék, s egyuttal az ügyes tanulók évente 1—2 arany jutalommal is serkentetnének.

b) Vászonszövés.

Ha a szükséges nyers anyag: a len és kender elegendő mennyiségben meglesz, s a fonóiskolákból elég ügyes fonónő kerül ki, a vászonszövés ipara is föllendül, mert ügyes takácsokat a német tartományokból könnyen kaphatni s idevaló embereket is ki lehet erre a mesterségre taníttatni. Mivel a vámkimutatások szerint évente több, mint 70000 frtot ad ki Erdély idegen vászonért, nagy ideje ezen az iparágon segíteni, egyelőre nem annyira a finom, mint inkább a selejtes és közepes minőségű vászon nagyobb méretű előállítására fektetvén a fősúlyt. Most az is elég lenne, ha abból szőnének többet, a melynek az erdélyi rőfjét 8—10 garasával árulják. A készítőket jutalmakkal kellene buzdítani, úgy, hogy, a ki legalább 300 frt áru vásznat sző évente, 50 frt; 500 frt értéküért 100 frtot; 800 frtot érőért 200 frt;

1000 frt áruért 300 frt; s végre 1200 vagy több frt értéküért 450 frt jutalmat kapjon, mindaddig, a míg ez a mód az iparág fölsegítése érdekében szükségesnek mutatkozik.

e) Kötélverés.

A kötélverő ipar már most is olyan virágzó állapotban van, hogy évente 25500 frt értékű árut szállit ki a külföldre Erdély. Még jobban fog virágzani, s még nagyobb lesz az export Törökország, Bukovina és Galiczia felé, ha több kendert és lent termel az ország.

A len- és kenderiparnak azt az általános panaszát, hogy a len- és kendertermelés elégtelen, legjobban bizonyítják a vámkimutatások, melyek szerint külömbféle fonalat és vásznat több, mint 100000 forint értékűt hoznak be Erdélybe évente. Minden módon oda kellene tehát hatni, hogy ez a baj orvosoltassék. Ezt ugy lehetne elérni, ha a termelő közönséget figyelmeztetnék olyan értekezésekre, a melyekből a len- és kender termelését és kikészítését megtanulhatnak, ha a nagyobb birtokosok jó példával járnának elő a termelésben, s ha a kincstár vállalkozó jobbagyoknak ingyen vagy kölcsön adna vetni való len- és kendermagot.

Hogy a természetőknek árujuk eladása megkönnyitessék, legfelsőbb elhatározással az akkori kereskedelmi bizottság már 1772-ben, különböző helyeken csakis len- és kender adás-vevéstre szolgáló vásárokat létesített, azzal a kikötéssel, hogy az elővétel joga reggeli 10 óráig a czéhbeli takácsokat illeti meg. Ezek a vásárok azonban nem feleltek meg czéljuknak, mert forgalmuk mindig csekély volt; s azért jórészt már mindenütt megszűntek. A bizottság nem is óhajtja fentartásukat, hiszen minden vásáron szabad lent és kendert árulni. Jobbnak látná azt, ha a nagy-szebeni, brassói, segesvári, besztercei, kolozsvári, marosvásárhelyi, udvarhelyi, kőhalmi, nagy-sinki, fogarasi és más nagyobb forgalmu vásárokon jutalmat tűznének a lenre és kenderre, olyanformán, hogy a ki egy *kő* vagy mérték (25 bécsi font) kendert vagy lent ad el 45 krt; ha egész mázsát, 3 frtot; szövésre alkalmas kender és len kövéért azonfelül 15 krt, mázsájáért 1 frt jutalmat kapjon. Ügyelni kellene arra is, hogy a kender *kőve*, vagy mértéke mindenütt egyformán 25 bécsi fontban állapitassék meg.

3. Selyemipar.

Most, mikor Erdélynek még sokféle más égető szüksége van, szinte könnyelműségnek látszik az olyan fényüzési dologra gondolni, a minő a selyem. De ha meggondoljuk, hogy a selyemszövetekért

63000 frt, sőt több is megy ki az országból évente, belátjuk, hogy a figyelmet ennek az ipárnak az emelése is megérdemli.

A főfeltétel az eperfa- és a selyemhernyótenyésztés felvirágoztatása. Ez már régebben is gondját képezte a kormánynak, s több királyi rendelet ajánlotta a fölpesurak, s általán a lakosság figyelmébe, de mindaddig számbavehető eredmény nélkül, a mig II. József 1785. augusztus 15-dikén kelt, a főkormányshékhez intézett rendeletével a selyemtermelésben jártas Gallarati kapitányt erdélyi selyemtermelési igazgatóvá ki nem nevezte, azzal a kötelezettséggel: hogy az országban eperfa-ültetvényeket létesítsen, a népet az eperfa és a selyemhernyó tenyésztésére megoktassa, s mindkét művelési ág állapotát gyakori utazásokkal ellenőrizze. A kapitány ingyen osztott ki eperfamagot; félunczia selyemhernyó-tojást forintjával árult, s főtermelési helyekül Dévát, Szászvárost, Gyulafehérvárt, Sebest, Szerdahelyt, Medgyest, Segesvárt, Ujegyházát, Nagy-Sinket, Köhalmot, Fogarast, Vajda-Récsét, Brassót, Sepsi-Szent-Györgyöt, Naszódot, Beszterczét, Deést, Kolozsvárt, Tördát és Enyedet választotta ki. Hogy a selyemtermelést nyereségessé tegyék, a legfelsőbb elhatározást, s Gallarati nyilatkozatát 1785. október 4-én körrendeletileg közölték, azzal a hozzáadással, hogy az igazgató a finomabb fajta selyem fontját 40, a közepesét, 36 és a selejtesebbet 30 kr-ával beváltja, ámbár Magyarországon csak 40, 30 és 10 kr. volt a megfelelő ár. Gallarati buzgón teljesítette kötelességét, sokszor bejárta az említett helyeket, s az illető törvényhatóságokat imitt-amott rábirta az eperfa-tenyésztésére. Értekezést is irt németül¹ a selyemhernyó-tenyésztéséről, mely magyar és oláh nyelvre is lefordíttatván, a főkormányshék rendeletéből ingyen osztatott szét. Sőt Nagy-Szebenben saját költségén állított fel selyemszövő gyárat, sok drága géppel felszerelte, úgy, hogy most már számos takács foglalkozik benne mindenféle selyemszövet előállításával. Ezt a gyárat, melybe Gallarati minden pénzét beleöltte, s mely most olyan anyagi zavarokkal küzd, hogy fönmaradhatása kétséges, nagyon ajánlja a bizottság az országgyűlés figyelmébe, mert pénzelőlegezéssel létezését és az ország javára szolgáló működését biztosítani lehetne.

A főkormányshék szigoruan hagyja meg Gallaratinak, hogy az eperfa-ültetvényekre ezentul is szigoruan felügyeljen, s azokról évente jelentést tegyen. A törvényhatóságokat büntesse meg a kormány, ha a meglevő ültetvények gondozását elhanyagolják; a földes urak pedig

¹ Teljes czime: *Gallarati* Unterricht zur Seiden-Kultur oder Anleitung, wie der Seidenwurm-Saam oder Eyer ausgebührt, der Seidenwurm selbst gepflegt u. behandelt u. die Maulbeerbäum gepflanzt werden müssen. Hermannstadt, 1785. Gedruckt bei Mart. Hochmeister. (Sr. 34. I. Nemzeti Múzeum Könyvtára.)

eperfa-mag és útasítások ingyenes osztogatásával serkentendők eperfa-ültetésre.

Hogy az erdélyi selyemtermelés előmozdítása mennyire a szíven fekszik az uralkodónak, több rendeletével megbizonyította, s különösen azzal, a melyben elődjének, II. Lipótnak az erdélyi Karok és Rendek által koronázási ajándéku felajánlott 10.000 drb aranyat a kolozsvári egyetemen feállítandó vegytani tanszékre fordíttatni parancsolván, egyttal elrendelte, hogy e tőkének a tanszék költségére szükségesen felül megmaradó kamatai olyaténképpen fordíttassanak a selyemtermelés előmozdítására, hogy a lakosok az eperfa- és selyemhernyó-tenyésztésre buzdíttassanak, s így a pénz az alacsonyabb, tehát szegényebb néposztály kezébe jusson. Világos, hogy a selyemtermelésből a népre inkább az eperfa- és selyemhernyó-tenyésztés révén, semmint a selyemfonál feldolgozásából és megszövéséből háramlik a haszon, s ezért az uralkodó a pénzt e két termelési ág előmozdítására, s annak a módszernek ez utánzására szánta, a melynek segítségével Magyar-, Szlavon- és Horvátországban olyan jelentékeny eredményt értek el. Ezt a sikert bizonyítja a selyemtermelési igazgató¹ 1785-diki jelentése, mely szerint, míg az első 1764-ik évben az egész magyar-, horvát- és szlavonországi selyemtermelés csak 80 fontot tett ki, a következő években annyira emelkedett az, hogy 20 év mulva, 1784-ben már 12929 fontra rugott. Alkalmos ifjakat szemeltek ki ott, s tanítottak be, a kitanultakat állandó fizetéssel alkalmazták, hogy az eperfa- és selyemhernyó-tenyésztésre felügyeljenek, a kellő felvilágosításukat megadják, s a selymet megszabott áron beváltsák. Sok helyütt a törvényhatóság vagy a földesur rendeletére, — ingyen kapván az eperfamagot, — községi eperfa-ültetvényeket létesítettek, azokat közmunkával művelték. Innen minden lakos kaphatott növendék-fácskákat. Azonfelül az érdeklődőknek a kincstár potom áron adott selyemhernyó-tojást, s bizonyos összeget azoknak megjutalmazására fordított, a kik maguk nevelte öt éves eperfát mutattak be.

Ilyen, s hasonló intézkedésekkel Erdélyben is értek el eredményeket. Mivel azonban az uralkodó által adott tőkének a jövedelme nem elég a szükséges kiadásokra, más módokról is kell gondoskodni. Határozottassék el e végből, hogy a selyemtermelés jövedelme az azzal foglalkozó községek tulajdona marad, s főképp iskoláik javítására fordítandó, ennek fejében megkövetelttven, hogy a szükséges jelentéktelen munkát az eperfa-ültetvényekhez a község szolgáltassa. Nehogy kezdetben sikertelen kísérletek tétessenek, s a nép azok eredménytelensége

¹ Helyesebben: Sappl János eszéki selyemtermelési felügyelő.

miatt az eperfa-ültetéstől elriasztassék; hagyassék meg a nagyfejedelem-ség összes törvényhatóságainak, hogy az enyhe éghajlatu, az eperfa-tenyésztésre alkalmas helyeket a főkormányshéknak bejelentsék. Ezekben a hatóság beleegyezésével külön terület hasittassék ki eperfa-kertnek, s kerítették be, hogy marha ne járhassa. A kertek felügyeletével a tanítók és kántorok bizandók meg a lelkész ellenőrzése mellett, s míg a nehezebb munkát a község szolgáltatja, a könnyebb munka az iskolás gyermekekkel végeztetendő. Eperfamagot s utasítást a vállalkozók ingyen kapjanak. Ha a kertben a hároméves fácskák kiültetésére nincs hely, azok a jobbágyok kertjébe ültetendők át, továbbra is az iskola-mester és kántor felügyelete alatt maradván. Mindenki, a ki 100 darab hároméves fácskát ültet a kertjébe, 10 forintot kapjon; 100 darab hat-éves fácskáért pedig 20 forintot. Ha akár a községi, akár a magán-ültetvények annyira fejlődtek, hogy a selyemhernyó táplálására alkalmasak, a selyemtermelési igazgató a szükséges mennyiségű selyemhernyó tojást ingyen adja a vállalkozóknak; a félunziánként 1 forintra szabott ár neki a kereskedelmi alapból lévén megtérítendő. A selyemhernyó-tenyésztéssel a tanító felügyelete alatt az iskolás gyermekek foglalkozzanak az iskolában, vagy más alkalmas épületben; természetesen a felnöttebb ifjúság is kitanítandó, ha önként jelentkezik. Mindenkinek szabadjon az így nyert selymet akár fölfont, akár nyers állapotban eladni, vagy a selyemtermelési igazgatóval beváltatni; a községi hernyótelepek által termelt selyem eladásából befolyó jövedelem a tanítók fizetésének, s az iskolaépületnek javítására, vagy az iskolás gyermekek részére jutalomkönyvek vásárlására fordítandó. 20—30 év alatt ez eszközök alkalmazása mellett remélhető a selyemtermelésnek olyan fellendülése, hogy a nagyszebeninél sokkal nagyobb üzemi gyárnak sem lesz szüksége külföldről hozatni a selymet.¹

4. Szövetfestő ipar.

Ámbár a városokban, s különösen Szebenben és Brassóban vannak tanult festők, s míg egyik gyapot-fonalat és vásznat, addig a másik gyolcs-vásznat, a harmadik posztót vagy selymet fest, még sem gyakorolhatják a mesterségüket kellően okszerűen fölszerelt műhelyek és gyárak hiányában. Ezen, majd ha a vászon- és posztószövés föllendül, úgy kell segíteni, hogy az ügyes festőknek gyárak felállítására, festőanyagok és eszközök beszerzésére módot nyújt a kormány.

¹ A tárgyról különben bővebb adatokat találni: „A selyemtermelés története Erdélyben 1848-ig.” című cikkemben a „Magy. Gazdaságtörténelmi Szemle” 1895-diki 3. füzetében.

A pirosító buzér (*Rubia tinctorum*) és a kékfestő fü (*Isatis tinctoria*) művelésének Erdélyben való meghonosítása is hozzájárulna a szövetfestő-ipar emelkedéséhez. A pirosító buzér veres gyökér, mely a posztófestőknek, s a Cotton-vászon csinálókknak elkerülhetetlenül és nagymennyiségben szükséges. Csak az osztrák örökös tartományokból sok ezer forint megy ki ezért a gyökérért Hollandiába, s a török partvidékre. A kékfestő fü a posztófestéshez szolgáltatja a legszebb, világos kék színt, s éppen olyan nagy mennyiségben használják, mint a buzért. E két növény tenyésztésével már tettek eredményes kísérleteket. A bécsi posztófestő p. o. az Erdélyben termelt buzért többre becsüli a hollandiainál. Német értekezések lefordítása, s ingyen való kiosztogatása által lehetne a közönséget e két hasznos növény tenyésztésére birni.

Bőr-ipar.

1. Timár.

A vámkimutatások szerint a nagyfejedelemségbe évenként mindenféle nyers bőrt 36000, sőt még több frt árut hoznak be, földolgozottat pedig 10000 frt árut, a miből nyilván kiviláglik: milyen szüksége van az országnak az itthoni bőrre. Tehát a kidolgozott bőr vámját emelni, a nyersét pedig le kellene szállítani. A timárokat pedig jutalmakkal kellene serkenteni. A ki évente 500 frt áru bőrt dolgoz ki 50, ha 800 frtnyit, 100; ha 1000 frtnyit, 200; ha 1200 frtnyit 300; s ha 1600 vagy több frt értékűt, 450 frt jutalmat kapjon.

A timár-ipar pangását egyrészt az okozza, hogy bizonyos idő óta a nyers ökör, tehén, borju és bivalybőr ára inkább emelkedik, semhogy süljedne, míg ellenkezőleg a barmok ára csökken. Ez részint abból magyarázható, hogy a szükséglethez képest kevés bőrt termel az ország, s azt is exportálja nyers állapotban, részint pedig abból, hogy a bővebb pénzforgalom következtében a bőripari szükséglet folyton növekszik. A bajon az okszerű, s a jelenleginél nagyobb méretű marhatenyésztésen kívül, melyre nézve a vélemény részletes utasításokat ad, a vámtételeknek előbb említett módosításával is lehetne némiképp segíteni. Jó lenne a nyers bőrnek Magyarországra kivitelét megszorítani, bár ennek a módját nem tudja a bizottság, mivel a magyar határon vámhivatalok nincsenek. Végre a kecskék szaporítása mellett is lándzsát tör a vélemény, annak daczára, hogy vannak a kecskéknek, mint az erdőkre kártékony állatoknak tartását eltiltó királyi rendeletek. De a kordován-ipart nagyon emelné, ha több kecske lenne, Erdély pedig annyi kordovánt használ el, hogy most nagy mennyiséget kell Törökországból behozni.

2. Sziggyártó.

Az erdélyi ipar termékei között jeles említést érdemelnek a szijgyártó-árak; nemcsak tökéletesen fedezik a belföldi szükségletet, hanem több mint 12000 frt árát a külföldre is szállítanak belőlük évenként. Ezeket az iparosokat — mondja a vélemény — nem kell serkenteni.

3. Varga és csizmadia.

E fajta árut körülbelül 7000 frt értékűt visznek ki évenként az országból, de ezzel szemben Bécsből 14000 frt ára női czipót hoznak be. Itt is a behozatali vám felemelésével, s a kiviteli leszállításával lehetne segíteni.

Fém-ipar.

1. Vas.

Az ország évente külföldi vasból készült czikkekkért körülbelül 40000 frtot fizet, ellenben csaknem ugyanannyi értékű ilyen gyártmányt visz ki idegenbe. Leginkább kaszát hoznak be Stájerországból, körülbelül 28000 frtot érőt, daczára annak, hogy a vajda-hunyadi kincstári vashámorban jó minőségű ilyen kaszát készítenek, s 20 krnyi mérsékelt áron adják. Mégis nagymennyiségű kasza marad meg. Jó lenne tehát gondoskodni, hogy a vajda-hunyadi kasza mind külalakra, mind minőségre megegyezzen a stájerországiakkal.

Födolog a nyers vas termelését fokozni, mert köztudomásu, hogy míg a fémnek belföldi fogyasztása naponta növekszik, termelése ehhez, s az Oláh- és Moldvaországba való kivitelhez viszonyítva, ha nem is csökken, de mindenesetre egyállapotban marad. Ennek az oka csak a fahiány, mert vasércz bőven van az országban. Például szolgálhatnak a vajda-hunyadi vaskohók, melyek az uradalmi erdőkből évente csak annyi fát kaphatnak, hogy az abból égetett szén alig elég mintegy 17000 mázsa vas termelésére. Még rosszabb helyzetben vannak a toroczkai, magánosok tulajdonát képező vashámorok, mert ott az erdőt már úgy kipusztították, hogy a hámorok, — ha rendet nem csinálnak, — tönkremennek. Mindenekelőtt tehát az erdőpusztítást kell megakadályozni. Segitse továbbá a kormány a bányahivatalt, mely most azon buzgólkodik, hogy a csikszékbeli szent-tamási régen elhagyott vasbányákat újra üzembe vegye. A földbirtokosok megfelelő kedvezményekkel ösztönzendők a vas bányászatára, az arra fordított tőkének 50/0 tiszta jövedelme biztosítván nekik. Végre kifogásolja a bizottság, hogy a belső-szolnoki oláh-láposi kincstári vaskohó a kibányászott nyers vason kívül évenként csak körülbelül 1300 mázsányi, tehát jelentéktelen mennyiségű öntött vasat állít elő.

2. *Higany.*

Kis-Falu helységben, Gyulafejevárvá mellett a kincstár külön gyárat állított fel a gyógyászathoz szükséges higany-sublimát készítésére. Ebben a bécsi főraktár szükségletére évente körülbelül 40 mázsát gyártanak, s a főraktár csaknem az egész Európát bőségesen ellátja e gyógyszerrel; a bányakincstárnak gondja lévén rá, hogy ez árucikk soha ki ne fogyjon belőle. Kár, hogy az erdélyi nyers-higanytermelés nem elégséges e gyár fentartására sem, annál kevésbé képes ipari célokra p. o. fonsorozásra stb. elegendő nyers anyagot szolgáltatni, úgy, hogy a bécsi főraktár néhány mázsá idriai (Krajna) nyers higanyt is kénytelen vásárolni minden esztendőben.

3. *Réz.*

A rézipar jelenlegi javultabb helyzetét is annak köszönheti, hogy a rézbányászat Erdélyben sokat fejlődött. Még ezelőtt 12—15 évvel (1780—83) nem lehetett szó belföldi rézzel való kereskedésről; minden rézet Magyarországból és a Bánátból hoztak ide, míg végre Müller főbányafelügyelő eredményesen kísérlette meg a rézbányászatot. Remélhető, hogy a zarándvidéki kincstári rézöntő közelében magánosok által nyitott bányák részben legalább segíteni fognak a most még tapasztalható rézhiányon.

4. *Ólom.*

Az ólom-ipar előmozdítására jó lenne a magánosokat az ólom-bányászatra serkenteni, mert most Karinthiából évente ezer mázsánál többet kell behozni ipari szükségre. Jelenleg csak a radnai, kis-muncseli és boitzai bányákból nyerik az ólmot, de már a mardsinai, Brassó melletti hegyekben is kutatnak ólom után.

Fa-ipar.

1. *Épületfa.*

Épületfával nemcsak jelentékeny belföldi, hanem külkereskedést is üz az ország. A Maros és Szamos folyón évente számos, gerendából összerótt tutaj uszik le deszkával és zsindelyvel megrakva. A Szamoson való fausztatást, — mely legfelsőbb rendellett csak nemrég szabályoztatott, s ma már csökkenőfélben van, — különösen a radna-völgyi oláhok gyakorolják; de ennél sokkal nevezetesebb a marosi, már századok óta üzött. Ezt a vízi-utat használják a gyergyó-széki székelyek, Tordamegye felső kerületének a Maros két partján székelő hegylakói, s a zalatnai uradalmi jobbágyok, a kik tutajjaikkal az Aranyos folyón mennek le a Márosig. Olyan nagykiterjedésű erdők vannak ezen a vidéken, hogy ha az irtásban rend lesz, végtelen időig kitart a fa;

ellenben kikerülhetetlen a veszedelme az iparnak és kereskedésnek, ha az erdőpusztításnak utját nem állják. Az is bizonyos, hogy az Olt-folyó felhasználásával a mostaninál nagyobb jelentőségű épületfa-exportot lehet létesíteni Oláhországba. E folyó mellett fekszenek Csik- és Háromszék, Miklósvár és Bardócz szék, továbbá Fogaras vidéke és Szeben-szék erdőgazdag hegyei, melyeknek fabősége felülmulja a Maros melletti vidékeket. Annyival is tultesz az Olt a Maroson, hogy az ut, a melyet a fának a levágás helyétől a piaczig meg kell tenni, rövidebb, a víz folyása gyorsabb, s hogy csakis ez a folyó az, mely az exportot elősegitheti. A deszkát rajta különösen a Duna felé lehetne kiszállítani, a mi annyival nagyobb nyereséggel járna, mert egész Oláhországban nincs fűrészmalom. Könnyen belátható, milyen előnyére válnék az országnak az épületfa-export, ha tekintetbe vesszük, hogyha a most ott rothadó fa feldolgozásával sok kéz foglalatzkodhatnék, s nem megvetendő mennyiségű pénzt szerezhetne a töröktől. Ajánlja tehát a bizottság, hogy az Olt folyó hajózhatóvá tételére külön szakbizottság neveztessek ki.

2. Egyéb faipar-cikkek.

Esztergályos munkát 2774 frt árát hoznak be évente, Magyar- és Törökországba ellenben 33500 frt értékűt visznek ki; egyéb fa-ipar-cikkek, mint asztalos-munkák stb. pedig 491 frt értékben hozatnak be és 25791 frt. ért exportáltaknak. Ezt az ipar-ágat könnyen lehetne emelni, mert az országnak úgy közönséges, mint finom munkára való fája terem bőven, s itt-ott ügyes mesteremberei is vannak. Jó lenne egyikét esztergályost közköltésen kitaníttatni, hogy vízzel hajtott gépek segítségével finom faeszközöket, edényeket stb. készíthessenek, mert az ilyen cikket nemcsak a helybeliek, hanem a törökök is jól fizetik. Ennek az iparágaknak a föllendülése is várható az Olt-folyó hajózhatóvá tételétől.

Üvegipar.

Felső-Porumbákon, Kercsesorán, Málnáson, Zalányban és Görgényben vannak üveghuták, s annyiban nem is tagadható ez iparág virágzása, a mennyiben évenként körülbelől 15.500 frt árát visznek már is ki török tartományokba. Ellenben az is bizonyos, hogy Csehországból évente számos gombbal, oláh nőknek való színes üvegyönggyel, karos gyertyatartókkal stb., szóval finomabb, esiszolt üvegáruval terhelt szekér jön Erdélybe, s onnan sok pénzt visz el, 5000 frtnál többet. A szomszédos tartományok, úgy mint Moldva-, és Oláhország nem Erdélyből, hanem szintén Csehországból és Velenczéből hozatják az üveget, még

pedig nagymennyiségben. E finomabb fajta czikkek készítésére kellene tehát vámkedvezményvel is buzdítani a gyárosokat, az olyan birtokosokat pedig, a kiknek kovás, meszes és erdős földjeik vannak, üveg-huták állítására.

Agyag-ipar.

Agyag-árut a német tartományokból vagy 3000 frt árát visznek be évente, s ezt az összeget valamivel meghaladja az e fajta czikkekért Magyarországból befolyó pénz. Mivel azonban kár minden a pénznek az országban tartására szolgáló módot meg nem ragadni, s azonfelül sokféle fehér, fekete és vörös olyan finom földje van bőségben, a miből nemcsak közönséges, hanem finom edények is készíthetők volnának; nem csupán a közönséges agyagedényeknek már is vagy 5000 frtra rugó Törökországba való kivitelét kellene lehetőleg előmozdítani, hanem meg volna honosítandó a finom, különösen asztalra való agyagedény készítése is. Ezzel nemcsak az országban maradna meg sok pénz, hanem Törökországból is jelentékeny mennyiségű folyna be. Jutalmat kell tehát kitűzni úgy, hogy a ki először csinál a fayence és majolica nevű, alakra, tartósságra és árra tökéletesen megegyező teljes asztali készletet, 100 frtot kapjon; a ki 600 frt áru ilyen edényt ad el, szintén 100 frtot; ezer frtot érőért 200 frtot; 1200 frt értékűért 300 frtot és 1600 frt áruért 450 frtot kapjon.

Viasz-ipar.

Kolozsvártt, Nagy-Szebenben és Erzsébetvárosban vannak gyárak, a melyek a nyers viaszt megfehérítik. Csak a helyi fogyasztásra dolgoznak, s exportot nem üznek. Mindenik gyár körülbelül 40—50 mázsát dolgozik fel évente, s fontonként 20—24 kr, mázsánként tehát 30—40 forint nyeresége van. Ha az összes, az országban termelt nyers viasz-mennyiséget, — melyet most külföldre hordanak, főleg Velenczébe, a hol megfehérítik, gyertyának öntik, s úgy küldik vissza Erdélybe, — bent az országban fehérítenék meg legalább, néhány ezer frt hasznot látnánk belőle. E végből jó lenne elrendelni, hogy a nyersviaszt exportáló kereskedő tartozzék a nyers anyag egy negyedrészt itthon megfehéríttetni, s csak úgy adhatja el. Továbbá a nyersviasz kiviteli vámja felemelendő, a fehérítetté pedig leszállítandó, esetleg egészen eltörölendő. Mivel pedig a nyersviasz nagyobb része Törökországból kerül Erdélybe, s azon csak átszállítatik más tartományokba, szükséges, hogy: 1. Brassóban és Nagy-Szebenben, a hová nagymennyiségben szállítják be a nyersviaszt, nagyobb s kevesebb nyereséggel megelégedő viasz-

fehéritő gyárok állittassanak; 2. hogy a kereskedőknek a nyersviaszért fizetett behozatali vám a határon visszaadassék, ha a viaszt fehéritett állapotban viszik ki az országból.

Az iparág fellendítésére különösen a méhészet fejlesztését ajánlja a bizottság, s követendő például említi a Langi testvéreket, kik Brassóban laktak s méhészetük az országban a legnagyobb.

Zsiradék-ipar.

A zsiradék-ipart első sorban a szarvasmarhatenyésztés nagyobb-mérvű és okszerű üzésével, különösen pedig a bivalyok számának szaporításával lehetne föllendíteni, csakis így lehetvén ez iparnak élet-föltételét képező nyersterménynek: a marha-faggyunak bővebb termelését remélhetni. A faggyu most egyik ágát képezi ugyan a belföldi kereskedésnek, de ha nagyobb mennyiség termeltetnék, nyereséges kivitel is lehetne vele üzni Törökországba, a hol az a hajóépítésnél nélkülözhetetlen. De természetesen sokkal előnyösebb lenne, ha nem nyers állapotban, hanem gyertyának, vagy szappannak feldolgozva szállítatnék ki. Már most is jelentékeny mennyiségű szappant visznek ki Magyarországra, de még több volna kiszállítható Oláh- és Moldvaországba, a hol most a legsilányabb disznózsirból készített szappannal kénytelenek megelégedni. Több faggyu kerülhetne ugys a kereskedésbe, ha a Gallarati kapitány által Olaszországból hozott sesam-növényt, mely, mint a megtett kísérletek bizonyítják, Erdélyben is sikeresen meghonosítható, országszerte termesztetnék, s e növény magvából sajtolt olajat használná a lakosság a világításra. Végre ajánlja a vélemény a kecskék szaporítását, mert kecske-faggyu gyertyaöntésre legalkalmasabb, ugyannyira, hogy az ilyen gyertyát Bécsben is nagyon kedvelik.

Vegyes-ipar.

1. Salétromfőzés.

Gyulafejérvár mellett van kincstári salétromgyár, s a löpormalommal együtt bérbe van adva. Csakhogy ennek az a baja, hogy fahiány miatt nem készítheti olcsón a salétromot. Jó lenne tehát odahatni, hogy fabő vidéken lakók adják magukat salétromfőzésre.

2. Timsó-égetés.

A szász hétbirák sebes-vidéki talmácsi uradalmukban állítottak volt ilyen gyárat, de pár év múlva jelentékeny veszteséggel beszüntették, mert a használt föld olyan kevés timsót tartalmazott, hogy a gyártás

nem fizethette ki magát. Sebes mellett, a szászsori területen található timsót tartalmazó kőzet, Kis-Bányán pedig timsós föld; ezekkel lehetne kísérletet tenni.

Fényüzési cikkek.

A következőkben érdekes kimutatást ad a bizottság azokról a fényüzési cikkekről, a melyekért most Erdély rengeteg pénzt fizet a külföldnek, pedig, ha ipara magasabb fokon állana, otthon is előállíthatná azokat:

Behoznak évente:

Ezüst és poczellánédényt, üveg- és faárút	---	---	---	---	17559. frtot érot
Finom posztót	---	---	---	---	63328 „ „
Drága prémet	---	---	---	---	18517 „ „
Arany sujtást	---	---	---	---	13143 „ „
Finom vásznat, Batist-ot stb.	---	---	---	---	10553 „ „
Galanterie-czikket	---	---	---	---	24183 „ „
Képet és papiros-czikket	---	---	---	---	2480 „ „
Bécsi női-czipőt	---	---	---	---	14000 „ „
Czukrot és szörpöt	---	---	---	---	103528 „ „

Mivel ezek nem az élet valódi szükségleteinek kielégítésére, hanem csakis fényüzésre valók, behozataluknak fölemelendő vámtételekkel való megszorítását ajánlja.

Uj iparágak meghonosítása.

Kő-faragás.

Erdély értékes kőfajtákban bővelkedik: sokféle szép márványa, tiszta és hófehér alabástroma, agátja, carneolja, jáspissa stb. van. Ha e kövekből török izlés szerint asztalkákat, kis ládákat, késnyelet, kardmarkolatot, asszonyi nyakéket s lószerszámdiszt készítenének, azokat a török tartományokban drágán lehetne eladni. Bécsben már most kedvelik az ilyen kövekből készült dohány-szelencéket.

Sziksó-gyártás.

A sziksót hamuzsir helyett az iparban előnyösen alkalmazzák. Az üvegyárakban csakis ezzel tudnak finom és tiszta üveget készíteni; timár, szijgyártó nemkülönben nagy hasznát veszi; végre a festő-műhelyekben szintén nélkülözhetetlen. Most főkép Spanyolországban s a

tengerparti vidékeken gyártják a Linné által *salicornia fruticosának* elnevezett, sóval telített földben termő növényekből. Ez Erdélyben is terem, a tordai és kolosi sóbányák környékén, de kisebb mennyiségben. Mivel csak nagyon sós vidéken tenyészik, nyilvánvaló, hogy főképp a sóból táplálkozik s bizonyos az is, hogy a sziksó anyagát a nyers só egészen tartalmazza. Hogy ez nem üres föltevés, Magyarország példája bizonyítja. Nehány év óta a Bánátban s Bihar megyében nagyon szikes földön összegyűjtik a szik-virágot, (azt a sós port, a mely a föld felületén képződik) s ebből az anyagból vegyi uton választják ki a sziksót, még pedig olyan mennyiségben, hogy reményük van nemcsak a helyi szükségletet kielégíteni, hanem Bécsbe exportot is üzhetni sziksóval. Ha látjuk, hogy a mi sóbányáink környékén nagy mennyiségben hever a lábbal összetiprott selejtes só, (ugynevezett Fussalz) mint a senki jószágá, az az óhajlásunk támad, hogy ez az elpocsékolt anyag valahogy a közjóra fordítottassék. Ez pedig úgy történhetnék, ha sziksót készítenének belőle, mert az anyag semmibe sem kerülvén, kétségtelen, hogy az Erdélyben gyártott sziksó olcsóságra legalább vetekedhetik majd a külföldivel.

Gálicz-gyártás.

Sebes vidéknek a timsó-gyártásnál említett földje sok fehér gáliczot is tartalmaz, s az szinte magától állítódik elő a timsó tisztítása közben. Ez a fehér gálicz igen jó minőségű ugyan, de Erdélyben olyan keveset használnak el, hogy még a legolcsóbb áron sem lehet eladni. Azért hasznosabb lenne a zöld és kék gálicz gyártását meghonosítani, melyek közül az első a rézérczből, a második a vasból választatik ki s Erdélyben is, a hol eddig sehol sem gyártják, nagy mennyiségben használnódik fel.

Kénfinomítás.

Háromszéken, Torja mellett a Büdöshegyben terem a kén, még pedig olyan tisztán, hogy a mesterséges tisztítás kevés munkát igényelne. Igaz ugyan, hogy a ként kis mennyiségben fogyasztja az ipar, de az elérhető lenne, hogy a helybeli ként olcsóbban adhatnák, mint most a kívülről beszállítottat.

Ólomfehér-gyártás.

A szebenszéki, czodi és talmácsi hegyekben jó minőségű ólomfehér található, melyet, — mivel eddig nem finomították, — az iparosok nyers állapotban használnak fehér festékül. Ha ezt az anyagot mesterségesen finomítanák, úgy az országban, mint külföldön nyereséggel ólomfehéret idegenből kell exportálni.

Czukorgyártás.

Delazia Domokos bécsi kereskedő, ki a Magyarországon összevásárolt gabonával a Duna és a Fekete tenger vidékein kereskedik, azzal a kéréssel fordult a kormányhoz, hogy a czukorliszt behozatali vámja szállíttassék le, s így ő, ha gabonás-hajóit kiürítette, azokat czukorliszttel rakhassa meg, ez árucikknek Erdélybe való importálása czéljából. Ha ezenkívül a török vidékekre kiszállított czukortól kiviteli vám nem szedetik, de sőt neki az, a mit a czukorliszt behozataláért vámul fizetett, visszatérítettik, kész czukorgyárat alapítani Erdélyben, s ha az erdélyiek közül vállalkozó akad, azt társául fogadni. E kérésre vonatkozólag a bizottságot is megkérték véleményadásra, s az ezt válaszolta: A czukorfogyasztás az országban már olyan általános, hogy a fogyasztók száma alig növekedhetik, azonban czukorért 103,000 frt megy ki évente külföldre s ez az összeg örökre kivonatik az erdélyi pénzforgalomból. Ha a gyár felállítatik, valószínű, hogy a pénznek legalább a munkások fizetése, építkezés stb. révén Erdélyben megmarad. Különben is czukorral s a Rosolinak nevezett likörrel nyereséges exportot lehet üzni Törökországban. Sőt a czukorliszt behozatala s a kész czukor kivitele arra is kényelmes módot nyujtana, hogy azokat a nyers termékeket, a melyekre az országnak legnagyobb szüksége van, ugyszólván első kézből, s a mostaninál sokkal olcsóbb áron kapni, az erdélyi gyártmányokat ellenben könnyebben lehessen külföldre szállítani. Ez indokokból a kérelem azzal terjesztetett föl a főkormányshoz, onnan pedig az uralkodóhoz, hogy a czukorliszt behozatali vámja 6 frt 18 krról 4 frt 12 krra csökkentessék, s ez az összeg kérelmezőnek, ha kész czukrot importál, méltányos arányban visszatéríttessék; mert attól lehet félni, hogy különben a folyamodó a szomszédos török tartományokban állít czukorgyárat, annál is inkább, mert ott a czukorlisztet közelebbről kaphatja. Azonban a mult (1794) év szept. 29-dikén e tárgyban kelt kir. rendelet nem ezeket, hanem más, a folyamodó által nem is kérteteket ad meg neki, például:

1. Nyolcz évre szóló engedélyt arra, hogy a kiszabott vámot csak a ki- vagy bevitel napjától számított 3 hónap mulva fizesse.
2. Engedélyt arra, hogy czukrot a rendes vám mellett az osztrák és török tartományokba exportálhasson.
3. Házának s munkásainak fölmentését az adófizetés s a közterhek viselése alól.
4. Engedély Erdély czimerének a használására.

A bizottság kéri az országgyűlést, hasson oda az uralkodónál, hogy folyamodó, ha ismét jelentkezik, megkapja azt, a mit kér.

A felsoroltakon kívül, — a bizottság nézete szerint, — Erdély rendszeres kikutatásával lehetne esetleg új iparágak létesítésére alkalmas növényi vagy ásványi termékeket fölfedezni. Indítványozza tehát, hogy a létesítendő kereskedelmi alapból évente vagy 2000 frtot adjanak egy e célra alakulandó, szakértőkből álló társaságnak.

Az a kép, a melyet a törvényhatósági jelentések s a bizottsági vélemény tárnak elénk, nem a legrózsásabb színben tünteti föl Erdély mult századvégi ipari viszonyait. Mindenütt pangás, hiányzik a három éltető elem: nyers anyag, pénz és munkaerő. Az iparos másod, — harmadkézből, — mert a termények árusítását pénzes emberek és társaságok részben monopolizálják, — tehát drágán veszi az anyagot s czikkei, — ha élni akar mesterségéből, — nem vetekedhetnek olcsóságban a külföldivel. De még azért sem, mert munkást, különösen napszámost nem kaphat; a hatóság a csavargókat szeretné erővel bekényszeríteni a műhelyekbe. Másrészt korának nyüge: a részben elavult czéhszabályok kötik, s készítményei nem felelnek meg a változott, finomult izlésnek. Az erdélyi ur külföldi posztót szabat fel ruhának, ha nem akar durva szövetben járni; mentéjére idegen faragja a carneol és agát gombot; asztali fayenceze és majolika edényét, csiszolt üvegjét külső országból szállítja be a fuvaros szekér; az erdélyi uri asszonynak is külföldi selyem borítja a testét s bécsi czipő feszül a lábára. 200,000 frtnál jóval több pénze megy a külföldre minden évben az országnak csakis a polgáriasodottabb életmód megkövetelte olyan iparczikkekért, a melyeket az ottani ipar is előállíthatna talán kivétel nélkül. De az csupán a közönséges árukat gyártja nagyobb mennyiségben, még azt sem mindig a vevő izlése szerint, mert például a paraszt is jobban veszi a stajer kaszát, mint az itthonit. Nem csoda tehát, ha szegény a mesterember s inkább szánt-vet, ha teheti, sem-hogy dolgozzék. Egy jelentés szerint a kormánynak erővel kellene őket dologra szorítani. Az ipar csakis a szorgalmas százszok lakta vidéken elevenebb, no meg, — a mennyire nyomoruságuktól kitelik a széke-lyeknél; magyar ember nem szívesen adja magát az iparra, mert az — mint sok jelentés mondja, — koczkáztatással jár.

A természetadta előnyöket nem veszik észre, vagy rosszul használják fel. Az ország becses kövei, finom földfajtái, szene stb. például parlagon hevernek; az erdőt pedig oktalanul pusztítják. Azt, hogy a civilizációban elmaradt országok a szomszédjaik s iparuknak kész piacz kínálkozik, ki nem használják. Csak a török izlést kellene becézgetni s özönlenék be a pénz. A kivített azonban nemhogy elősegítenék.

de gátolják magas vámtételekkel, az utak rossz karban tartásával s igénybe nem vételével annak a kényelmes és olcsó szállítási eszköznek, a melylyel az Olt vize kínálkozik.

Csak nagyon mélyreható eszközöktől: a mezőgazdaság, állattenyésztés, bányászat, az ut-, czéh- és vámrendszer reformálásától lehetne gyökeres segítséget várni. A kereskedelmi bizottság tőle telhetőleg elő is adja e gyógyszereket. Igazán sajnálhatni, hogy fáradsága kárba vészett s javaslatai, — a mint tudjuk, — nemhogy elfogadtattak volna, de nem is tárgyaltattak az országgyűlésen soha.